

NAGY LEVENTE

Rómaiak, románok és a latinul beszélő magyarok

A latin nyelv helyzete a 18–19. századi magyar–román értelmiségi diskurzusban

A 18. század végén a Magyar Királyság és Erdély népeinek nyelve nem mindig volt azonos e népek kultúrájának jellegével. A románok (új)latin nyelvet beszéltek, de kulturálisan igencsak eltávolodtak Európa latin felétől. A magyarok (nem latin kultúrájú nép) természetesen használták az államigazgatásban, az oktatásban és a magas kultúrában a latin nyelvet. A romantikus nacionalizmus a nyelvet és a kultúrát szétválaszthatatlan egységbe gyúrta. Alapelve: a (nemzeti) tudomány és műveltség igazán csak a saját (és nem más) nyelven fejezhető ki. A 19. században a román értelmiségiek egy nem latin kultúrát latinizáltak vissza a nyelv segítségével. Törekvéseik egy röpkre időre találkoztak magyar közép- és kismemesség, valamint értelmiségiek azon rétegének elképzeléseivel, akik a magyart alkalmatlannak találva, a latint szerették volna az államigazgatás nyelveként megőrizni. Noha ez utóbbiak kevesen voltak, s nem tartoztak a magyar értelmiségi elit első vonalához, de mégis létrejött egy érdekes magyar–román értelmiségi együttműködés, dacára annak, hogy (főleg a szászokkal) már javában folyt a római kontinuitás körüli vita.

Közép- és kora újkori előzmények

A román kultúrtörténet egyik nagy paradoxona az, hogy a latin nyelvet beszélő románoknak valójában nem volt latin középkoruk. A bizánci görög, valamint a Balkán-félszigeti ógyházi szláv kultúra olyan mély nyomokat hagyott a románok életében, hogy még a Magyar Királyság területére (elsősorban Erdélybe, de Máramarosba, a Bánságba és Várad környékére is) a 12. századtól bevándorló románokat sem érintette meg a magyar középkor latin kultúrája. Mivel a középkori Magyar Királyság politikai életéből a románok teljesen kiszorultak, a magas kultúra egyetlen színtere számukra az egyház maradt. A román kenézek által emelt kolostorok és fatemplomok falain azonban nem latin, hanem ószláv feliratok vannak. A kenézcsaládokat nemesítő királyi oklevelek hátán még a 15. századból is cirill betűs szláv feljegyzések olvashatók.

Nincs adatunk arról, hogy a nemességgel rendelkező román kenézek mennyire ismerték és használták a latin nyelvet. Legtöbbjük zökkenőmentesen olvadt be a magyar nemességbe (Drágffyok, Kendeffyek, Hunyadiak stb.), ahogy azok a román származá-

* A szerző az ELTE Román Tanszékének egyetemi docense. A tanulmány az NKFIH (OTKA) 128151. számú pályázatának támogatásával készült.

sú értelmiségiek is, akik jelentős karriert futottak be: Oláh Miklós (Nicolaus Olahus), Bujtúl György (Gheorghe Buitul), Ivul Gábor (Gabriel Ivul), Michael Halicius. Oláh Miklós műveit kivétel nélkül latinul írta, de nem a román, hanem a magyarországi és európai humanisták számára, akikkel kiterjedt latin nyelvű levelezést folytatott. Családtagjaival, valamint birtokainak jószágigazgatóival viszont szinte kizárólag magyar nyelven levelezett.¹ A 17. században két karánsebesi származású román jezsuita szerzetes is komoly karriert futott be. Gheorghe Buitul (1589–1635) Rómában és Bécsben tanult, majd 1625-től haláláig a karánsebesi jezsuita misszió vezetője volt. Buitul Karánsebesen iskolát is működtetett. Ebben azonban valószínűleg a magyar és a román lehetett a tanítási nyelv, a latint csak mint idegen nyelvet tanulták a diákok, ha tanulták.² Latinul csupán a Propaganda Fidéhez írt jelentései és levelei maradtak fenn. Buitul tanítványa volt a szintén karánsebesi Gabriel Ivul (1619/1620–1678), aki Nagyszombatban, majd Bécsben tanult. Később tanított is Nagyszombatban, majd a kassai akadémia tanára lett. E minőségében adta ki Kassán 1661-ben filozófiai tankönyvét latinul, *Philosophia novella* címmel. Habár népük és nyelvük latin eredetével teljes mértékben tisztában voltak e szerzők, semmit sem tettek annak érdekében, hogy a románokat a nyugat-európai latin kultúra felé tereljék. Pedig Karánsebes és Hátszeg környékén a 15–16. századra kialakult egy szűk román kenézekből álló katolikus réteg.³

Valamivel hangsúlyozottabban és öntudatosabban jelent meg a római eredet sugalmazása a kálvinizmusra áttért, vagy csak az azzal kacérkodó, igaz vékony, de mégiscsak létező, erdélyi román értelmiség és papság esetében. Ez már abban is megnyilvánult, hogy a kálvinista román szövegek és nyomtatványok (elsősorban katekizmusok és énekeskönyvek) egy része nem cirill betűkkel, hanem latin betűkkel és magyar helyesírással készült. Akik ezeket a szövegeket írták és olvasták ismerték a latin és magyar írást is, tehát valamennyire iskolázottak voltak. Minden bizonnyal a dél-erdélyi (Fogarás, Hunyad és Hátszeg vidéke) bihari, valamint bánági román kenézek és nemesek sorából kerültek ki. Kettős identitással rendelkeztek és kétnyelvűek voltak. Véleményem szerint kulturális és nem felekezeti okokból mondtak le a cirill betűkről, hiszen nemcsak a protestáns, hanem a katolikus románok is használták ezt az írást egészen a 18. század végéig (például a már említett Gheorghe Buitul is). Ez a román értelmiségi réteg a magyar és a latin krónikákból elsőként értesülhetett a román nép és nyelv latin eredetéről. Ennek érzékeltetésére kezdték el használni a cirill betűk helyett a latin betűket. Legkézenfekvőbbnek pedig a korabeli magyar helyesírás kölcsönvétele bizonyult, amit megpróbáltak valamilyen mértékben latinizálni. Így például, már az első román kálvinista nyomtatott énekeskönyvben, az ún. Todoroszku-töredékben (1570–1580) is olyan szavakat találunk, mint *bona*, a román *bun ~ bună* helyett a latin *bonus ~ bona* mintájára; *christinu* a várható *kristinu* vagy *krestinu* helyett (lat. *christianus*, rom. *creștin*); *peccat*

1 Magyar Országos Levéltár P 184 Esterházy család hercegi ágának levéltára, az Oláh család iratai.

2 Bujtúl életéről és missziós tevékenységéről a legjobban dokumentált összefoglaló: MOLNÁR Antal, *Lehetetlen küldetés: A jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*, TDI Könyvek 8 (Budapest: L'Harmattan–ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola–Nyitott Könyv), 147–187.

3 Adrian Andrei RUSU, *Cititori și biserici din Țara Hațegului până la 1700* (Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 1997), 14–19.

a várható *pekat* helyett (lat. *peccatum*, rom. *păcat*), *homm* a várható *omu* helyett (lat. *homo*, rom. *om*) stb.⁴ Számos, többnyire magyar közvetítéssel átvett, latin neologizmust is találunk ezekben a szövegekben, melyek a korabeli cirill betűs román szövegekben teljesen ismeretlenek voltak: *aulă* (palota), *cetus* (cethal), *cytheră* (citera), *mirac* (csoda), *summa*, *fundămentum* (fundamentum), *timore* (félelem); *reghistrom*, *sententia* stb.⁵ Aki ezeket a szövegeket leírta és/vagy elolvasta, nyomban rájöhetett arra, hogy a román nyelvnek több köze van a latinhoz, mint a „ráchoz”, nemcsak a beszéd, hanem az írás terén is.

A Hátszeg–Fogarás vidékén, valamint Biharban és a Bánságban (Lugos–Karánsebes környékén) kialakult latin betűs, magyar helyesírású román írás nemcsak afféle kuriózum volt, mint a különböző lengyel, horvát, német nyelvű könyvekben illusztrációs jelleggel megjelent néhány szóból, jobb esetben néhány mondatból álló latin betűs román szövegek, hanem legalább 300 évig tartó (kb. 1570–1850) élő hagyomány. Nemcsak az egyházi életben, hanem az íráshasználat más területén is alkalmazták ezt az írásmódot. A 17–19. századi kéziratos magyar énekeskönyvekből egy kötetre való latin betűs, magyar helyesírással készült román világi éneket gyűjtött össze Köllő Károly és Kócziány László. 1768-ban ponyvaként nyomtatásban is megjelent egy tizennyolc énekből álló gyűjtemény ezzel az írásmóddal *Kintyets Kimpenyesty* címmel.⁶ A magyar helyesírású latin betűs román szövegeknek akkora volt a hatása, hogy a 17–18. század fordulóján Moldvában tevékenykedő olasz misszionáriusok (Vito Piluzio, Silvestro Amelio stb.) is

4 SZTRIPSZKY Hiador és ALEXICS György, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban: Protestáns hatások a hazai románságra* (Budapest: Erdélyi Tudományos Intézet, 1911), 145–167.

5 A Todoreszku-töredék mellett még az alábbi szövegekről van szó: FOGARASI István, *Catechismus, azaz a keresztyéni vallásnak és hűtnek [...] summája* (Gyulafehérvár, 1648), modern kiadása: TAMÁS Lajos, *Fogarasi István kátéja: Fejezet a bánsági és hunyadmegyei ruménség művelődéstörténetéből* (Kolozsvár: 1942); AGYAGFALVI Sándor Gergely Hátszegen, 1642 augusztusában–novemberében másolt román kálvinista énekeskönyve Johann Heinrich ALSTED, *Catechismus religionis christianae* (Gyulafehérvár, 1639) könyvhöz kötött lapokon: Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára (Debrecen), RMK 556; román kálvinista énekeskönyv, szerző, cím nélkül (1660 körül), Kolozsvári Akadémiai Könyvtár (a továbbiakban KAK), Ms. R 1813; VISKI János, *A luj szvent David Kráj si Prorokul o szutye si csincs dzecs de Soltari, kari au szkrisz ku menile luj* Viski János, *en Boldogfalva, 1697* [Szent Dávid királynak és prófétának százötven zsoltári, melyek leíratattak Viski János keze által, Boldogfalván, 1697], KAK, Ms. R 1502; Istvánházi István, *Soltarilye a luj szfunt David Kráj si Prorok szkrisze ku asutoria luj Dumnyezou in Ruo de Mori. Anno Domini nostri Jesu Christi 1703 in kurtya sinsztyityi supunyeszti Kendeffi Jánosoj gyelá Styéfán Istvánházi* [Szent Dávid király és próféta zsoltárai, melyek Isten segítségével leíratattak Malomvízen 1703-ban, Kendeffi Jánosné udvarában Istvánházi István által], KAK, Ms. U 579.

6 KÓCZIÁNY László és KÖLLŐ Károly, vál., kiad., *Égő lángban forog szívem: Régi magyar kéziratos énekeskönyvekben fennmaradt román világi énekek* (Kolozsvár: Dacia Könyvkiadó, 1972). Ezeket a román énekeket tágabb kontextusba helyezve és számos esetben a magyar forrásokat is azonosítva Csörsz Rumen István és Szilágyi N. Zsuzsa elemezte: Csörsz Rumen István, „Közöltészet a többnyelvű Magyarországon” in *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. BÍRÓ Ferenc, 207–261 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2005), 231–245; Csörsz Rumen István és SZILÁGYI N. Zsuzsa, „Kintyets Kimpenyesty (1768): Egy román–magyar verses ponyva tanulságai”, in *Nunquam autores, semper interpretes: A magyarországi fordításirodalom a 18. században*, szerk. LENGYEL Réka (Budapest: MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2016), 69–93.

ezzel az írásmóddal készítették katekizmusaikat, imádságos és prédikációs köteteiket.⁷ Érdekes módon nem az olasz helyesírást (mely közelebb állt volna a románhoz) alkalmazták e szövegek lejegyzéséhez és kiadásához, hanem a magyart. Carlo Tagliavini még lengyel hatásra gyanakodott, de Gheorghe Chivu tizenegy olyan hangjegyzést azonosított ezekben a szövegekben, amelyek kizárólag a magyar helyesírással magyarázhatók (pl. a *č* hangot nem az olaszos *ci* vagy *ce*, hanem a magyar *cs* alakkal jelölik; a román *[s]*-t szinte mindig a magyar *sz*-szel, és nem az olasz *s*-szel hozzák stb.).⁸

Érdekes jelenség az, hogy az a román kálvinista vagy katolikus, valamint románul is tudó kálvinista magyar értelmiségi réteg, mely a cirill írás helyett a külső formájában is a latinhoz jobban hasonlító, latin betűs magyar helyesírást választotta, egyetlen egyszer sem próbálta meg a román nép latin eredetét érvként felhozni a kálvinizmus propagálása mellett. Egyetlen adat sincs a 16–17. századi Erdélyből arra nézvést, hogy a reformációval kapcsolatba került román prédikátorok, vladikák, értelmiségiek (Tordasi Pál, a *Szászvárosi Ószövegség* fordítói, Simion Ștefan, Ioan Zoba stb.) egyszer is szóba hozták volna a román nép római eredetét. Ahogy arról sincs tudomásunk, hogy a román énekeskönyveket másoló, román kálvinista istentiszteleteket tartó magyar prédikátorok (Viski János, Istvánházi István) megpróbálták volna a román nép és nyelv latin eredetét hangoztatva megnyerni a keleti vallású románokat a nyugati kálvinizmus ügyének. Amint alább látni fogjuk azonban, száz évvel később a katolikus uniót elindító magyar jezsuitákat követve a modern román nemzettudat megteremtői, az erdélyi triász görögkatolikus polihisztorai (Samuil Micu-Klein, Gheorghe Șincai, Petru Maior) a románok római eredetéből politikai tőkét kovácsolva frusztrált igyekezettel harcoltak a cirill betűk ellen, miközben semmilyen közösséget sem vállaltak a reformáció hatására létrejött latin betűs és magyar helyesírású román „kálvinista” kultúrával. Helyette megteremtettek egy olyan, a latin helyesíráson alapuló mesterséges írást, melyet csak egy szűk értelmiségi réteg volt képes használni. Sőt, ha érthetően akartak írni, ők is a cirill betűt választották.

Az egyetlen, aki a 17. században igyekezett megjeleníteni az antik római irodalmi hagyományokat a román kultúrában, Michael Halicius volt, aki 1643. október 19-én született Karánsebesen. 1659–1663 között a nagyszebeni református kollégiumban tanult. Pápai Páriz Ferenc naplójából tudjuk, hogy 1664-ben ment át Nagyenyedre, ahol egy kisebb megszakítást (1667–1669) kivéve 1674-ig maradt. Halicius Pápaival mindvégig jó viszonyban volt: 1674. július 1-jén Pápainak doktorrá avatása alkalmából írta a román irodalom első, tudtommal egyetlen, disztichonban készült ódáját, mely a *Vota solennia* (Basel, 1674) című kötetben nyomtatásban is megjelent. Halicius magyarul és latinul is verselt. 1662-ben a szebeni kollégiumból karácsonyi szünetre hazatérő Haliciusnak házi feladatként adták ki tanárai a különböző témák (haza, a költő helyzete, halál stb.) verses kidolgozá-

7 Ezek ismertetését lásd: Giuseppe PICCILLO, „La langue roumaine dans les écrits des missionnaires italiens (XVIIe–XVIIIe siècles)”, *Revue des Études Sud-Est Européennes* 26, 3. sz. (1988): 205–214.

8 Gheorghe CHIVU, „Influente maghiare asupra ortografiei scrierilor misionarilor italieni din secolele al XVII-lea și XVIII-lea”, in *Conferința națională de bilingvism*, kiad. MURVAI Olga, 9–18 (București: Kriterion Könyvkiadó, 1999), 10–12. Lásd még: Carlo TAGLIAVINI, „Alcuni manoscritti rumeni sconosciuti di missionari cattolici in Moldavia (sec. XVIII)”, *Studi Rumeni* 4 (1929–1930): 4–63, 58.

sát: *Materia carminorum cum elaborationibus vice praxeos poeticam exhibitam, designatam ac elaboratam domesticam in mensam*.⁹ Halicius Hungarus-tudatára jellemző, hogy egyes verseiben a Magyar Királyságot *Dacica regnának* nevezi. Ez azért érdekes, mert az erdélyi és magyarországi humanisták általában csak Erdélyt azonosították a régi rómaiak Daciájával, Magyarországot nem.¹⁰ Ez egyébként azt jelzi, hogy Halicius Erdélyt az 1541 előtti Magyar Királyság kicsinyített másának és jogörökösének tekintette, ahogy egyébként a 17. századi moldvai és havasalföldi krónikairók is, akik az erdélyi fejedelmet királynak (*crai*), az országot pedig Magyar Királyságnak nevezték. Miron Costin (1633–1691), például az erdélyi szász történetíró, Laurentius Toppeltinus, alias Lorenz Töppelt (1640–1670) *Origines et occasus Transylvanorum* (Leyden, 1667) című könyvét *De Crăia Ugurească* (A Magyar Királyságról) címmel fordította le románra. Halicius más verseiben is a Dacia, Pannonia – Erdély, Magyarország felcserélhető fogalmak.

Kortársaihoz hasonlóan Haliciusnak sem okozott különösebb gondot a többes identitás elemeinek összeegyeztetése. A Magyar Királyság jogörökösének tartott Erdélyi Fejedelemség tagjának, ekként Hungarusnak vallotta magát, de ez egyáltalán nem akadályozta meg abban, hogy ne tartsa magát egyben a régi római telepeselek büszke „oláh” örökösének is. A leydeni egyetemre 1679–1684 között ötször iratkozott be, mindannyiszor Michael Halicius Valachusként.¹¹ A Pápai Párizhoz írt román nyelvű ódát így írta alá: *Michael Halicius nobilis romanus civis de Caransebes*, azaz nem is román, hanem egyenesen római nemes. Ugyanakkor a vers szövegében kétszer is utalt arra Halicius, hogy a román azonos a rómaival, ő pedig saját magát büszkén vallotta az első román költőnek. *Carmen primo et unigentium linguae romano-rumanae* („a római-rumén nyelv első- és egyszülött verse”) – ez a versének címe, majd rögtön az első sorban a románok Apollójának (költőjének) nevezte magát: *Kent szenetate, szeründ la voj, Rumanus Apollo*. Mai románra átírva: *Cânt sănătate, sărând la voi, Rumanos Apollo*. Magyarul: „egészséget énekelek, hozzátok szállva, én, a rumán Apollo”.¹² Mindemellert Halicius büszke kálvinistának is vallotta magát, amikor azt írta, hogy „Lege derapte au dat frumosa cetate Geneva”, azaz „igaz törvényt [vallást] adott Genf szép városa”. „Halicius román létére azt mondván, hogy Genéből [értsd Genfből] kapjuk az igaz hitet – elég bizonyíték arra, hogy Haliciust román református teológusnak tartsuk” – írta erről a mondatról a görögkatolikus Iosif Siegescu.¹³ Halicius ódájára később a magyar értelmiségiek is felfigyeltek: Weszprémi István, a híres debreceni orvos, mint igazi ritkaságot, még latinra is lefordította.¹⁴

9 Michael Halicius versei és jegyzetei KERESZTÚRI Pál, *Csecsemő keresztény* (Gyulafehérvár, 1638) c. könyvéhez kötött lapokon maradtak fenn. A könyv jelenlegi lelőhelye: Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Könyvtára, RMK 257.

10 A korabeli különböző Dacia-koncepciókról lásd: ADOLF ARMBRUSTER, „Evoluția sensului denumirii de ‘Dacia’: Încercare de analiză a raportului între terminologia politico-geografică și realitatea și gândirea politică”, *Studii: Revistă de istorie* 14 (1969): 423–444.

11 KÖLLŐ Károly, *Két irodalom mezsgyéjén* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1984), 12–25.

12 Halicius versének magyar fordítása: PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Békességet magamnak, másoknak*, bev., vál., kiad., jegyz. NAGY Géza (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1977), 593. Lásd még KÖLLŐ, *Két irodalom...*, 14–15.

13 SIEGESCU József, *A román helyesírás története* (Budapest: Pfeifer, 1905), 101.

14 A fordítást lásd WESZPRÉMI István, *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia* (Lipsiae: 1774), 127–128.

Mindezek ellenére már a 16–17. században sem volt zökkenőmentes a magyar és nem magyar értelmiségek között az együttműködés. Hiába az összekötő kapocsként működő közös latin kultúra és a magyar állam iránti Hungarus lojalitás és hazafiság, arra is találunk példát, hogy valakit pusztán származása miatt elmarasztalnak, vagy gúnyolnak. A nagyenyedi diákok subscriptiós könyvében Halicius neve után a következő bejegyzés található: „Catilina Collegii pestis exturbatus” [A kollégium pestise, Catilina, kitaszított].¹⁵ E bejegyzés láttán a román és magyar irodalomtörténészek is arra gyanakodtak, hogy Halicius román volta miatt volt kénytelen távozni a kollégiumból. Anton Dörner egyenesen úgy fogalmazott, hogy Haliciust, miután az enyedi kollégiumból távozott, még Erdélyből is száműzték.¹⁶ A helyzet azonban az, hogy Halicius a diákok és tanártársai közt is sok botrányt okozó Nadányi János híve volt (aki szintén kénytelen volt otthagyni az enyedi kollégiumot), és ezért kellett távoznia.¹⁷

Mindezek ellenére néhány korabeli kortárs beszámolóból az derül ki, hogy Haliciust román volta miatt is érték sérelmek. Bethlen Mihály (1673–1706), Bethlen Miklós fia, 1694-ben angliai peregrinációja során találkozott Londonban Haliciusszal. Ezt írta róla:

Vad oláh Halicius Karánsebesit megszorítyuk annyira, hogy némi hispanica inquisitionának nevezi beszédünket. [...] Délután nézzük a londiniumi tanácsházát, ismét Halicius Karánsebesi, a vad oláh természetét levetkezvén, hozzám jő, és velem kezd magyarul beszélteni, a coffipaliumba [kávézó] megyünk azután a Regia Societasban a Conventumba [Royal Society], aholott az ő angliai discursusokat halljuk, és kofé ágát levestől és gyümölcsevel látunk, más experimentumokat is.¹⁸

Hogy miért használta Bethlen Mihály Halicius jellemzésre az elsősorban a korabeli román jobbágyokra állandó jelzőként ráragadt kifejezést, csak sejteni tudom. Talán még egy támpont lehet a fenti rejtély megfejtéséhez Misztótfalusi Kis Miklós egy másik megjegyzése Haliciusról. *Mentésé*gében Misztótfalusi így ír:

Nemcsak arra mentem – megvallom –, hogy méltónak ne ítéljem e hazát mesterségemre, hanem arra is resolváltam volt tavaly is magamat, hogy végbúcsút vegyek tőle, lehetetlennek látván tovább itt subsistálnom. Sőt még nemcsak erre resolváltam volt magamat, hanem hogyha ugyan exiliumban kell mennem, egy apológiával úgy elhíresítem Erdélyt egész Európában, és valahol járok-kelek, a hamis hitet úgy a fejekbe

15 MUSNAI László, „Új adatok Halicius Mihály életéhez és hagyatékához”, *Nyelv- és Irodalomtörténeti Közlemények* 4 (1960): 51–67; JAKÓ Zsigmond és JUHÁSZ István, kiad., *Nagyenyedi diákok 1662–1848* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1979), 97.

16 Anton DÖRNER, „Un umanist bănăţean din veacul al XVII-lea: Mihai Halici (1643–1712)”, *Mitropolia Banatului* 38 (1988): 79–90, 85.

17 Erről részletesebben lásd: NAGY Levente, „Tanársors a nagyenyedi kollégiumban: Nadányi János és Pápai Páriz Ferenc esete”, in *Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter (1712–1769) korában*, szerk. GUDOR Botond, KURUCZ György, SEPSI Enikő, Károli Könyvek, 69–80 (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, 2012), 73–75.

18 BETHLEN Mihály *Útinaplója 1691–1695*, kiad., jegyz., utószó JANKOVICS József, *Bibliotheca Historica* (Budapest: Magyar Helikon, 1981), 87, 191.

csapom, hogy bizony Erdélynek legjobb kővárjéért fel nem vennék; és mennél nagyobb devotióval voltam eleinten nemzetemhez, annál nagyobb aversióval lések ezután, és a magyarnak még a hírétől is futok, mint Karánsebesi [azaz Halicius] és ártok inkább ha lehet, mint használnék.¹⁹

Ha Halicius „a magyarnak még a hírétől is futott”, akkor bizonyosan román volta miatt érthették sérelmek magyar kortársai részéről. Ez annál is inkább hihető, mert esete nem volt egyedi. Csak a legutóbbi időkben kapott kellő nyilvánosságot az, hogy a köztisztviselőben álló, egyben a legmagasabb magyarországi egyházi méltóságot viselő Oláh Miklóst legközelebbi humanista munkatársai (Kovacsóczy Farkas, Forgách Ferenc és Dudith András) gúnyolták csípős epigrammákban és levelekben pusztán román származása miatt. Joggal hangsúlyozza Almási Gábor, hogy a sokat emlegetett Hungarus-tudat nem volt egyformán megengedő Magyarország és Erdély minden etnikuma számára:

A *Hungarus-tudat* megkonstruálásáért és terjesztéséért elsősorban ők [a szászok és a délszlávok, főleg horvátok] voltak felelősek. [Kovacsóczy és Dudith is horvát származású volt]. A politikai töltetű *Hungarus*-identitáshoz azonban (többek között) a románoknak *ab ovo* nem voltak jogosultságaik. Vallásuk nem szerepelt az erdélyi bevett vallások között; testületi és politikai szervezetlenségüknek köszönhetően nem tartoztak bele az Erdélyben elismert *natiók* sorába.²⁰

Az a román egyházi (Oláh Miklós, Buitul, Ivul) vagy világi (Halicius) értelmiségi, aki be kívánt lépni a magyarországi és erdélyi latinista humanisták körébe, kettős frusztrációra számíthatott. Egyrészt nem volt egyenrangú, nemhogy a magyar, de még a többi más etnikumú (elsősorban szász, szlovák vagy horvát) társával sem; másrészt folyamatosan szembesülnie kellett azzal, hogy a dicső ókori latinitás egyetlen kelet-közép-európai öröksei, a románok latin műveltség tekintetében minden más nemzetnél siralmasabb helyzetben vannak. A románok latin eredete és a középkorban, valamint a kora újkorban megtapasztalható társadalmon kívülsége okozta ellentmondás ugyanakkor a humanista elit köreiből is zavarólag hatott. A már említett Kovacsóczy Farkas például a *De administrando Transylvaniae* (1584) című műve záró fejezetében arról írt, hogy az erdélyi románok nyelvében ugyan több a római elem és a latinság, mint az olaszban, „de életük és szokásaik [ennek] ellene mondanak, hiszen ezeknél semmi sem lehet alacsonyabb rendű. Bizony, ha most valaki a régi rómaiak, e helyek lakói közül visszatérne az alvilágból, joggal mondhatná ezekről a tücskökről: fajtánkhoz nincs semmi közük, mind bamba barommá fajzottak, lelkük s vele testük sírba okádják.”

19 *Erdélyi fénis: Misztótfalusi Kis Miklós öröksége*, kiad. JAKÓ Zsigmond (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1974), 223–224.

20 ALMÁSI Gábor, „Az Oláh Miklós elleni gyűlöletről: Szélsőséges nemzeti–társadalmi előítéletek humanista körökben”, in *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*, szerk. ERDÉLYI Gabriella és TUSOR Péter, 604–625 (Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 2007), itt: 614.

Kovacsóczy nem talált logikus magyarázatot arra, hogy a legkitűnőbb római nép (*romanam etiam illam gentem [...] praestantissimam*) miként fajulhatott az évszázadok során ilyen bolondokká és hitványakká (*in tanto saeculorum decursu, degenerasse in vappas istos et nebulones*). Nem maradt más hátra számára, mint hogy mindent a sors viszontagságaira fogjon (*vicisitudinis fato*).²¹

Az egyházi unió és a románok

Gyökeres fordulat következett viszont be a 17. század végén azzal, hogy Theophilus gyulafehérvári görög rítusú püspök az 1697 februárjában tartott zsinaton elfogadta a római katolikus egyház hitelveit, és kimondta az újraegyesülést a katolikus egyházzal. Cserébe az uniót elfogadó román papok és szerzetesek a többi bevett felekezet (katolikus, kálvinista, lutheránus, unitárius) papjaihoz hasonló jogokat és kiváltságokat kaptak, az uniáltak vallása pedig nem megtűrt, hanem bevett vallás (*recepta religio*) lett.²² Az unió elfogadása azzal is járt, hogy az új görögkatolikus román egyház hivatalos nyelve a latin lett, de latinul tudó papok még sokáig hiánycikknek számítottak. Athanasius püspök halála után derült ki, hogy nincs egyetlen latinul tudó román esperes sem Erdélyben, ezért a román papok 1713-ban egyhangúlag Szunyogh Ferencet, az unitus román püspökök mellé kihelyezett jezsuita teológust választották meg püspöknek. Szunyogh azonban nem fogadta el a választást.²³

Az uniónak köszönhetően egy csapásra megnyíltak a magyar katolikus iskolák kapui a románok előtt. A kolozsvári katolikus gimnáziumban 1726-ban még csak egy román diák végzett, 1794-ben viszont már 48, ami az összes végzős diák 27%-át tette ki. Emellett a 18. században Erdély összes püspöke a kolozsvári jezsuita kollégiumban tanult: Ion Pataki (1721–1727); Inochentie Micu-Klein (1729–1751); Petru Pavel Aron (1751–1764); Athanasius Rednic (1764–1772), Grigore Maior (1772–1782) és Ion Bob (1782–1830). A gyulafehérvári katolikus szemináriumban 1780–1800 között összesen 76 görögkatolikus román papjelölt végezte tanulmányait, A nagyváradi görögkatolikus szemináriumnak pedig tíz év alatt 247 növendéke volt (1790–1800).²⁴

A legfontosabb szerepe azonban a román egyházi és világi értelmiség formálásában a 18. században a balázsfalvi görögkatolikus iskoláknak volt. 1738-ban nyitotta meg

21 Kovacsóczy Farkas, „Dialogus Erdély igazgatásáról”, ford. BÓNIS György, in *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény I. Humanizmus*, szerk. ÁCS Pál, JANKOVICS József, KÖSZEGHY Péter, 679–690 (Budapest: Balassi Kiadó, 1998), 682–685.

22 A románok uniójáról legújabbán lásd: Johann MARTE, Ernst Christopher SUTTNER, Viorel IONIȚĂ, IACOB MÁRZĂ, Wolfgang Nikolaus RAPPERT, Laura STANCIU, hgg., *Die Union der Rumänen Siebenbürgens mit der Kirche von Rom – Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*, vol. 1–2. (București: Editura Enciclopedică, 2010–2015). Magyar részről a legjobb összefoglaló: I. TÓTH Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792* (Budapest: Teleki Pál Tudományos Intézet, 1946). Jelen tanulmányban a mű 2005. évi kiadását (Máriabesenyő–Gödöllő: Attraktor Kiadó) használtam.

23 I. TÓTH, *Az erdélyi...*, 38, 47.

24 A részletes statisztikákat lásd: Remus CÂMPEANU, *Intellectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea* (Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 1999), 80–81, 111–112, 140–141.

kapuit az elemi unitus iskola, mely 1754-ben egy gimnáziummal és egy szemináriummal bővült. A gimnáziumban évi átlagban 80-90 diák tanult, a szemináriumban pedig 20-25 papjelölt. A balázsfalvi elemi iskolában román volt a tanítási nyelv, a gimnáziumban és a szemináriumban természetesen a latin.²⁵ Aron püspök később bevezette a magyar nyelv tanítását is, azért, hogy a közigazgatási pályára készülő diákok jobban érvényesülhessenek. Bob püspök azonban 1782 után eltörölte a magyar nyelv tanítását, de utóda Ion Lemeni (1830–1850) ismét csak bevezette. 1756-ban egyébként Aron püspök magyar nyelvű körlevelében hívta gyűlésre az unitus román papokat. Hivatalos ügyben papjai és diákjai is írtak neki magyar nyelvű leveleket. A bécsi Sancta Barbara szemináriumában, ahol a legtöbb jövődő unitus román egyházi tisztséget viselő szerzetes megfordult, Grigore Maior javaslatára a reggeli imádkozás anyanyelven folyt, míg a társalgási nyelv a német volt.²⁶

Az iskola mellett 1747-től Balázsfalván nyomda is működött. A betűkészletet és a nyomdai felszereléseket Kolozsvárról, Gyulafehérvárról, Szászsebesről és Nagyszebenből szereztek be. Aron a nyomda vezetésére kezdetben magyar nyomdászokat kért fel: Páldi Istvánt és Becskereki Mihályt. Az első latin nyelvű könyv 1757-ben jelent meg Balázsfalván: Aron püspök *Doctrina christiana* című műve, egy unitus katekizmus a szemináriumon tanuló papjelöltek számára. Kifejezetten a román iskolák számára készült latin nyelvtan először 1783-ban látott napvilágot Gheorghe Şincai szerkesztésében (*Prima principia latinae grammatices ad usum scholarum valachico-nationalium*). 1808-ig az erdélyi (Balázsfalva mellett Szebenben, Brassóban és Kolozsvárott), valamint a budai és a bécsi nyomdákban 21 román vonatkozású, latin nyelvű kiadvány jelent meg. Ebből azonban mindössze hét egyházi jellegű, az összes többi világi: filozófiai, történeti, orvosi, nyelvészeti és irodalmi (elsősorban alkalmi versek). Még látványosabb ez az arány 1809–1830 között. Ekkor a 39 latin nyelvű nyomtatványból mindössze három volt egyházi témájú. Ez az erdélyi és a magyarországi (ideszámítva még a bécsi nyomdát is) nyomdák román vonatkozású kiadványinak mindössze 7,5%-a.²⁷ Mindez azt jelenti, hogy az ide sorolható könyvek legnagyobb része 1700–1830 között román nyelven jelent meg. Nyilván egész egyszerűen azért, mert a román nyelvű művekre volt olvasói kereslet (melyeknek nagy részét a két román fejedelemségben, Moldvában és Havasalföldön értékesítették). Mindenből arra következtethetünk, hogy még a görögkatolikus klérusnak is csak egy nagyon szűk rétege tanult meg annyira latinul, hogy számukra érdemes legyen latinul is kiadni könyveket, míg a jelek szerint Moldvában és Havasalföldön szinte egyáltalán nem volt számottevő latinul olvasni tudó réteg. Ugyanakkor a román szerzők által írt latin nyelvű kiadványok elsősorban nem a román, hanem főleg a más nyelvű (magyar, német, szlovák, horvát stb.) olvasóközönség számára készültek. A történeti és nyelvészeti munkák a román nép és nyelv latinitását voltak hivatottak bizonyítani; a fontos pozíciót betöltő személyekhez írt alkalmi költeményeknek pedig reprezentatív funkciója volt.

25 CÂMPEANU, *Intellectualitatea...*, 95–102.

26 CÂMPEANU, *Intellectualitatea...*, 224; I. TÓTH, *Az erdélyi...*, 130, 191, 203.

27 A statisztikákat a Ion BIANU, Nerva HODOŞ, Dan SIMONESCU, ed., *Bibliografia Românească Veche 1508–1830*, vol. 2–3. (Bucureşti: Ediţiunea Academiei Române, 1912–1936) alapján állítottam fel.

Az egyház és az iskola mellett a román határőrezredek megszervezése is segítette a latin nyelv térnyerését a románok között. Határőrnek az esetek túlnyomó többségében csak az a román állhatott, aki áttért a görögkatolikus vallásra. Cserébe mentesült a földesúri függéstől, és később az adófizetés alól is. Ezek az intézkedések el is érték céljukat. Húsz év alatt (1767–1785) az erdélyi görögkatolikus románok száma szinte megnégyszereződött, miközben a keleti ortodoxoké stagnált. Az 1763–1767. évi népszámláláskor 131 058 görögkatolikust és 596 272 görögkeleti románt írtak össze. Az 1785. évi népszámláláskor viszont már 437 175 a görögkatolikusok és 598 500 az ortodoxok száma.²⁸ A határőrezredekben eleinte csak a legénység volt román, akik felett olasz és német tisztek dirigáltak. Nekik hamar feltűnt a román nyelv latin jellege, s megpróbálták latinul kommunikálni a legénységgel. Nem is kevés sikerrel, mert a 18. század végéről már van adat arról, hogy román határőrtisztek latinul leveleznek egymással. Antonio Cosimelli, írói nevén Silvius Tannoli, a II. román határőrezred tisztje 1768-ban terjedelmes latin nyelvű órában kesergett azon, hogy a dicső római telepeseket a Daciába beözönlő szkíták és hunok sanyarú barbárságba taszították – ám Mária Terézia személyében immár elérkezett e telepések utódai (az erdélyi románok) számára a szabadulás. Vad szokásaikat elhagyják, kebelükben újra feléled a régi római virtus, és ő, a költő megénekelheti a románok dicső tetteit.²⁹ Ez már komoly politikai program, melyben finoman keveredett a románok latin eredetének politikai célú felhasználása némi magyarellenességgel, hiszen azt minden olvasott ember tudta, hogy a római telepéseket rabigába döntő szkíták és hunok a magyarok elődei voltak.

Inochentie Micu-Klein lázadása

Ilyen kontextusban csak idő kérdése volt az, hogy az erdélyi románok latin eredetét a görögkatolikus egyházi értelmiség mikor fogja beemelni a politikai és társadalmi felemelkedésért folytatott diskurzusába. Az első, aki ezt megtette, Inochentie Micu-Klein püspök volt. Klein 1700-ban született, a kolozsvári jezsuita kollégiumban, majd a nagyszombati egyetemen tanult. 1728-ban nevezeték ki püspöknek. Ebben a minőségében mint regalista ő volt az első román, aki részt vehetett az erdélyi országgyűléseken. Ha hihetünk egy korabeli szász beszámolóinak, Klein csak latinul volt hajlandó beadni kérvényeit, és az üléseken is csak latinul volt hajlandó beszélni, annak ellenére, hogy az erdélyi országgyűlések tárgyalásai ekkor jórészt magyarul folytak. Bosszúból a magyar és a szász követek minduntalan kinevették Klein állítólagos rossz latinságát. Ko-

28 MISKOLCZY Ambrus és ERNSZT VARGA Árpád, *Jozefinizmus Tündérországbán: Erdély történeti demográfájának forrásai a XVIII. század második felében* (Budapest: Tarsoly Kiadó, 2013), 170.

29 A II. román határőrezredet Mária Terézia 1762-ben állította fel. A királynő által adományozott zászló felirata sokatmondó és teljes összhangban van Cosimelli ódájával: *Virtus romana rediviva*. Cosimelli ódája: Silvius TANOLLI, *Poemation de ortu et progressu Inclytæ Militiæ Limitaneæ Valachicæ in Magno Principatu Transylvaniae* (Claudiopoli, 1768). Modern kiadása: Ioan CHINDRIȘ, „Silvius Tannoli și poemul său grăniceresc”, *Școala Ardeleană* 4 (2010): 186–220. Lásd még: MISKOLCZY-VARGA, *Jozefinizmus Tündérországbán...*, 25.

moly változás ez: az előző püspök, Ion Pataki a szász királybíróval még se nem latinul, se nem németül, hanem magyarul levelezett.³⁰

Klein országgyűlési beadványiban azt kérte a II. Diploma Leopoldinum (1701) alapján, hogy az uniót elfogadó román püspök is szedhessen tizedet, papjait illessék meg ugyanazok a jogok, mint amelyeket a négy bevett vallás papjai élveznek, az erdélyi guberniumnak legyen román tagja is, a görögkatolikus románok pedig kaphassanak helyet a közhivatalokban. Később már azt is kérte, hogy a görögkatolikus románok vetessenek be negyedik nemzetként (*natio*) a kiváltságos erdélyi nemzetek (magyar, székely, szász) közé.³¹ Érvelésének egyetlen jogi alapja a II. Diploma Leopoldinum volt, ennek hitelességével kapcsolatban azonban kételyek merültek fel már a kortársakban is. Az eredeti példányt ugyanis sem Klein, sem az Erdélyi Kancellária nem találta, ezért az terjedt el, hogy a diploma a jezsuiták hamisítványa.³² Jogi érvek hiányában Klein kénytelen volt történeti érvekkel megmagyarázni azt, hogy a románok miért nem tartoznak a három erdélyi bevett *natio* közé. Erre két érv kínálkozott: 1) A románok, lévén Traianus császár római telepeseinek utódai, Erdély legrégebbi lakosai, ezért egyben e terület legrégebbi tulajdonosai is. 2) Emellett Erdélyben a románok vannak a legtöbben, ami szintén azt bizonyítja, hogy ők a tartomány legrégebbi lakosai. Kezdetben tehát nekik is szükségszerűen voltak jogaik, melyek a jelen pillanatban is megvannak, csak épp a kiváltságos statusok megakadályozzák azok érvényesítését.

Nincs adat arról, hogy az országgyűléseken is előhozakodott volna ezzel az érveléssel. Először mindenesetre a szebeni jezsuita főnökhöz, Hundegger Józsefhez írt levelében bukkan fel (Bécs, 1735. márc. 19.):

Mi ugyanis Traianus idejétől fogva, még mielőtt a szász nemzet Erdélybe bejött volna, azon a királyi földön örökösként szerepeltünk és mostanáig teljes birtokokat és falvakat birtokoltunk, jöllehet ezernyi nyomorúság közepette és sokféle teherrel elnyomva a hatalmasabbak által. Következésképpen mi is igazi örökösök vagyunk a királyi földön vagy területen, mivelhogy a Diploma Leopoldinum által bevétettünk és a haza igaz fiaivá fogadtattunk mindenütt Erdélyben a többiekkel egyenlően.³³

30 JANCSÓ Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* I. (Budapest: Lampel-Wodianer, 1896), 678; I. TÓTH, *Az erdélyi...*, 286.

31 I. TÓTH, *Az erdélyi...*, 57–108; FRANCISC PALL, *Inochentie Micu-Klein: Exilul la Roma (1745–1768)*, vol. I., ed. de Ladislau GYÉMÁNT (Cluj–Napoca: Centrul de Studii Transilvane–Fundatia Culturală Română, 1997), 3–14; DAVID PRODAN, *Supplex libellus valachorum: Din istoria formării națiunii române* (București: Editura Enciclopedică, 1998), 180–186.

32 I. TÓTH, *Az erdélyi...*, 33.

33 „Nos enim a tempore Trajani adhuc antequam natio Saxonica Transilvaniam intrasset, in terra illa regia haeredem egimus integrasque possessiones et pagos usquedum possidemus, licet millenis miseriis, et variis oneribus utpote a potentioribus oppressi. Proinde nos etiam veri haeredes in terra seu fundo regio sumus, cum per Diploma Leopoldinum incorporati in verosque patriae filios ubique in Transilvania aequae ac alii adoptati simus.” N. NILLES S. J., *Symbolae ad illustrandum historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani*, vol. II. (Oeniponte [Innsbruck], 1885), 528.

Egy 1741-ben a császárnőnek készült beadványában szintén arról írt, hogy a románok Traianus óta lakják Erdélyt („nec fuisse tempus ullum post Trajanum, quo Transylvania nostris incolis caruisset”).³⁴ Ugyanezzel a gondolattal kezdődik az 1745 júniusában XIV. Benedek pápához benyújtott emlékirata is: „Quella colonia romana che piantò Trajano nella Dacia, di cui era parte la Transilvania [...]”.³⁵ A fentiek alapján úgy tűnik, hogy Klein a római eredettel és az erdélyi románok számbeli fölényével az országgyűléseken nem hozakodott elő. Nyilván azért, mert tudta, hogy ezzel nem érne el pozitív hatást. Jóllehet egyesekben félelmet keltett a románok túlságos elszaporodása (pl. Vargyasi Daniel Istvánban), de sem ez, sem a római eredet közjogi értelemben nem érdekelte az erdélyi rendeket. Nem is támogatták Klein egyetlen kérését sem, sőt még a bécsi udvart is annyira ellene hangolták, hogy Mária Terézia le is akarta a püspököt tartóztatni. Ezért Klein 1745-ben Rómába menekült, ahol kénytelen volt haláláig száműzetésben maradni.³⁶

Politika és filológia: az erdélyi román nyelvújítás és a Supplex

1780–1828 között a román nyelvészet súlypontja Erdély és Magyarország volt. Ötven év alatt a Kárpátokon túli fejedelemségekben csak egy-egy nyelvtan jelent meg, miközben Erdélyben és a budai egyetemi nyomdában 3-4 évente napvilágot látott egy-egy nyelvtani vonatkozású nyomtatvány. A sort Samuil Micu-Klein (1745–1806), Inochentie Micu-Klein unokája és Gheorghe Șincai (1754–1816) latinul írt, Bécsben kiadott nyelvtana (*Elementa linguae daco-romanicæ sive valachicæ*, 1780) nyitotta meg. Kultúrtörténeti fontosságát bizonyítja az a tény, hogy megjelenésének éve a román nyelv- és irodalomtörténet korszakhatára lett: eddig tart a régi román nyelv és irodalom kora. Az *Elementa* legfőbb feladata az lett volna, hogy könnyen alkalmazható és egységes szabályrendszert teremtsen a román nyelvet és latin betűs írást helyesen használni akarók számára. Ehhez a korabeli élő nyelvallapotból kellett volna kiindulni, ehelyett azonban a szerzők a román nyelvet egy holt nyelv, a latin szempontjából vizsgálták. Így aztán nem a nyelvhelyességi útbaigazítás, hanem a román nyelv latin jellegének kimutatása lett a legfőbb cél.

Ezen a ponton csúszott át a grammatika és a filológia ideológiába, ami aztán a nyelvről való beszédet az erdélyi és magyarországi román tudományosság körében a 19. század második feléig meghatározta. Minderre azért kerülhetett sor, mert a nyelv volt a legegységesebb bizonyítéka a román nép latin származásának. Șincaiék azt állították, hogy a román nyelv egyenesen a klasszikus latin elkorcsosult változata. A nyelvváltozás koncepciójukban tehát nem fejlődés, hanem nyelvromlás, ami egyben a

34 *A Supplex Libellus Precum, et Gravaminum Cleri, Populique Romano-Valachicæ Transylvaniam, et Partes eidem Reincorporatas* c. iratot David Prodan adta ki és ismertette: PRODAN, *Supplex...*, 194–197.

35 PALL, *Inochentie...*, vol. II/1, 78.

36 Daniel Istvánról: I. TÓTH, *Az erdélyi...*, 98. Klein római száműzetéséről: F. PALL, *Inochentie...*, vol. II/1, 74–101. A 18. századi Erdély népszámlálásaihoz és a románok masszív be- és kivándorlásához kapcsolódó mítoszokról és félreértelmzésekről: MISKOLCZY-VARGA, *Jozefinizmus...*, 136–162.

nemzet romlását is magával hozza. Vissza kell tehát állítani a román nyelv régi romlatlan állapotát, és akkor a román nemzet is visszanyeri régi fényét. Ezért dolgoztak ki egy latin betűs, de immár nem magyaros helyesírást, ami azonban az erőltetett etimologizálások révén olyan bonyolulttá vált, hogy semmi esetre sem lett volna alkalmas a szélesebb néprétegek közti műveltség terjesztésére. Ugyanakkor semmilyen közösséget sem vállaltak a reformáció hatására létrejött, latin betűs és magyar helyesírású román kultúrával.³⁷ Visszalatinosítási koncepciójuk másik fő eleme a nem latin eredetű szavak (főként szláv és magyar) kiküszöbölése volt. A már meghonosodott magyar jövevényszavakat nem iktatták ugyan ki, de a magyar közvetítéssel átvett latin szavaktól tudatosan tartózkodtak.³⁸

Az erdélyi és magyarországi románok közjogi szempontból, a többi nem magyar nemzetiséghez (főleg a szászokhoz és a horvátokhoz) viszonyítva abból a szempontból is hátrányban voltak, hogy az országgyűléseken románként nem vehettek részt. Így a magyar és az erdélyi közigazgatás egyik hivatalos nyelvével, a latinnal sem kerülhettek kapcsolatba. Inochentie Micu-Klein óta azonban a görögkatolikus püspökök rendszeresen részt vehettek az erdélyi országgyűléseken. Ennek ellenére a magyarországi és erdélyi államnyelv körüli vitákban a románok 1842-ig szinte egyáltalán nem kapcsolódtak be. II. József 1784. május 11-ei nyelvrendelete szerint 1784. november 1-jétől az erdélyi országos kormányhatóságoknál a belső ügyintézés és a Kancelláriával való érintkezés nyelveként a németet kell bevezetni. 1787-től az erdélyi országgyűlés nyelve is a német lett volna, ezért elvileg 1784. november 1-jétől nem lehetett volna a középiskolákba olyan diákot felvenni, aki nem tud írni és olvasni németül.³⁹ A rendelet végrehajtása Erdélyben elég felemásan történt, már csak azért is, mert még a szász Bruckenthal kormányzó is ellene foglalt állást. Jóllehet nem volt akkora a tiltakozás, mint Magyarországon, ahol a vármegyék szintén tiltakoztak a német nyelv bevezetése ellen. Legtöbbjük nem a magyart, hanem a latint javasolta továbbra is hivatalos nyelvként.⁴⁰ A horvát rendek 1785-ben még sérelmezték, hogy II. József a latin helyett a németet tette hivatalos nyelvvé. Az 1790. évi budai országgyűlésen is a latint védték minden erejükkel, de immár nem a német, hanem a magyar nyelv ellenében. (Időközben ugyanis II. József visszavonta nyelvrendeletét.) Nikola Škrelec (Skerlec Miklós) Zágráb megyei főispánnak tulajdonított latin nyelvű beadványában (*Declaratio ex parte nunciorum regni Croatiae quod inducendam Hungarica linguam*, 1790) az állt, hogy

37 Íme egy példa: a latin *prandiū*ból (ebéd) szabályos hangváltozásokkal lett a román *prânz* ('ebéd'). Ennek a szónak megvolt a jól bevált cirill (*ниѣ*), valamint latin betűs, magyar helyesírású alakja (*prenz*). A latinisták viszont a *prandiū* formát alkották meg, hogy alakjában is minél közelebb álljon a latin *prandiū*hoz. Nos, az a román, aki nem tudott latinul, nemhogy nem tudta helyesen leírni, de még azt sem tudta, hogy mit jelent a szó.

38 Az *Elementában* már egyetlen *-uș*-ra végződő főnevet, vagy *-ălui* képzővel ellátott igét sem találunk. A legtöbb magyar eredetű főnév és ige ugyanis ezekkel a végződésekkel került be a románba (pl. *lăcătuș* – *lakatos*, *aldui* – *áldani*).

39 Soós István, „II. József nyelvrendelete és a 'hivatalos' Magyarország”, in *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből...*, 261–301.

40 SZEKFI Gyula, *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848* (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1926), 32–33.

a magyarok és a horvátok a *Pacta conventa* révén Kálmán király idejében egyfajta „társadalmi szerződést” kötöttek, mely szerint a két ország a Szent Korona két egyenjogú tagja lett. Mivel e kettős országnak eddig a latin volt a hivatalos nyelve, ezért azt csak közös megegyezéssel lehet megváltoztatni, de a horvát rendek ellenzik a magyar nyelv bevezetését a közös hivatalokba.⁴¹

Szintén a nyelvrendelet visszavonása után ült össze 1790–1791-ben a kolozsvári országgyűlés. A nyelv vita itt is fellángolt, igaz, nem olyan hevesen, mint Budán. A szász követek azt még elfogadták, hogy a jegyzőkönyvet magyarul fogják vezetni, de az esküt már nem akarták magyarul letenni. Azt is kérték, hogy a központi hatóságok németül vagy latinul levelezzenek a szász nemzettel. Végül az országgyűlés azt szavazta meg, hogy a fejedelemség hivatalos nyelve a magyar, mely elsőbbséget élvez az Erdélyben honos többi nyelvhez képest, de a latint az udvari, kamarai kiadványokban, a főkormányászéki jegyzőkönyvekben és a főhadparancsnoksággal vagy a tartományon kívül folytatott levelezésben továbbra is használni fogják.⁴² Jellemző a latin nyelv helyzetére Bánffy György (1746–1822) kormányzó e törvénycikkelyhez fűzött érvelése: Erdélyben azért szükségesebb megtartani magyart hivatalos nyelvként, mint Magyarországon, mert Erdélyben kevesebben tudnak latinul, s így a latin rendeleteket nem tudják pontosan végrehajtani. Ugyanakkor Erdélyben a nem magyar származásúak (szászok, románok, örmények stb.) jobban tudnak magyarul, mint a Magyarországon élő nem magyar anyanyelvűek.⁴³

Az 1790/91. évi kolozsvári országgyűlés az erdélyi románok számára is sorsdöntő jelentőségű volt. Ekkor került tárgyalásra ugyanis a politikai és közjogi egyenjogúságukat kérő irat, a *Supplex Libellus Valachorum*. Az iratot Samuil Micu-Klein (1745–1806) történeti dokumentációja alapján Igantie Darabant (1738–1805) váradai unitus püspök és köre, valamint Iosif Meheși, a bécsi udvari kancellária funkcionáriusa állították össze. Meheși Bécsben a császárnak nyújtotta be az iratot, de II. Lipót elbírálásra az iratot leküldte az erdélyi országgyűlésnek. A kérvény legfontosabb pontjai Inochentie Micu-Klein püspök már említett követeléseit fogalmazták újra: 1) töröljék a románokra nézve sértő kifejezéseket, mint „tolerati, admissi inter Status, non recepti”; 2) a románság vétessék be újra a regnicoláris natiók közé (magyar, székely, szász), hiszen ez a kiváltsága a *natio valachicanak* 1437 előtt meg is volt, csak akkor épp elveszett; 3) a román görög hitű papság, nemesség, valamint városi és falusi közrendű réteg is ugyanolyan jogokat élvezhessen, mint az Unio trium nationishoz tartozó nemzetek tagjai; 4) a köz- és kormányhivatalokban a románok számarányuknak megfelelően részesüljenek; 5) azoknak a vármegyéknek, székeknek, kerületeknek és községeknek, ahol a románok vannak többségben, adjanak román neveket is, amelyekben pedig más nemzetiségűek vannak többségben, kapjanak vegyes (magyar–román vagy szász–román) elnevezéseket.⁴⁴

41 SOKCSEVICS Dénes, *Horvátország a 7. századtól napjainkig* (Budapest: Mundus Novus Könyvek, 2011), 249–254.

42 SZEKFI, *Iratok...*, 247.

43 Uo., 250.

44 PRODAN, *Supplex...*, 554–555.

Ennyi van a *Supplex*ben a nyelvkérdésről. Semmi arról, hogy mi legyen a hivatalos nyelv: a magyar, a latin vagy esetleg a német. Pedig egy, a latinitását frissen felfedező, azt a politikai küzdelmekben is alkalmazó értelmiségi elittől elvárható lett volna, hogy bekapcsolódjon a nyelvharcba, és szenvedélyesen érveljen a latin mellett. A *Supplex*nek a román helynevek románosítására vonatkozó javaslata túlságosan is modern gondolat, egyáltalán nem illik a korabeli politikai kontextusba. I. Tóth Zoltán szerint „az 5. pont [...] idegenül hat benne, a nyelvi nemzetiségnek túl korai igénye ez, mely mintha a francia forradalom hatására mutatna”.⁴⁵ A román történészek igazából figyelmen kívül hagyták e kérés magyarozatát. Hogy konkrétan miben is állhatna ebben az esetben a francia forradalom hatása, nehezen lehetne meghatározni. Szerintem közelebbi, mégpedig a horvát példa lebeghetett a *Supplex* összeállítóinak a szeme előtt. Az 1790. évi magyar országgyűlésen Bedekovics Ferenc alsótáblai követ, majd 1790. július 20-ai ülésükön a Kőrös megyei horvát rendek nyilatkoztak úgy, hogy ha az ország hivatalos nyelve a magyar lesz, akkor ők Horvátországban a horvát nyelvet teszik azzá.⁴⁶ Lehet, hogy a *Supplex* román szerzői előtt is valami homályos elképzelésként az villant fel, hogy Erdélyben, ahogyan a magyarok, a székelyek és a szászok a belső nemzeti ügyeiket magyarul intézték, úgy ők is ugyanezt majd románul tehetik?

A horvát hatás a *Supplex* más pontján is tetten érhető. Szerzőinek legfőbb érve jogaik követelésében – a létszámfölnény és az ősiség mellett – az Anonymus krónikájában előadott fiktív történet volt, mely szerint Esküllő mellett a magyarok vezére, Töhötöm nem *legyőzte* az akkori erdélyi románokat, hanem *szövetséget kötött velük*. A létszámfölnenyre kétszer, az ősiségre ötször, a magyarokkal kötött szerződésre négyszer hivatkoztak a szerzők. A magyar nyelv bevezetése elleni tiltakozás érvrendszerébe a létszámfölnényt a horvát követek a magyar országgyűlésen is felvetették. A Nikola Škrlecnek tulajdonított, már említett beadvány szerint a magyarok csak mintegy egynegyedét teszik ki az országnak a többi (szláv, német, rutén, jász, kun stb.) lakosok mellett, melyek, mivel területileg is elkülönülnek a magyaroktól, saját nyelvüket használják.⁴⁷ Erdélyben a románok létszámfölnenyére, mint már említettem, Inochentie Micu-Klein már korábban is hivatkozott. Gáldi László úgy vélte, hogy a románok római eredetének ötletét Micu-Klein Oláh Miklós *Hungariájából* vette.⁴⁸ Ha erre nincs is konkrét filológiai bizonyítékunk, az kétségtelen tény, hogy a római eredet és a létszámfölnény épp annak az évnak a végén bukkant fel Micu-Klein érvrendszerében, amikor Oláh *Hungariája* Pray György

45 I. TÓTH, *Az erdélyi...*, 261.

46 SOKCSEVICS, *Horvátország...*, 250–253.

47 „Nullum ferme Idioma, quod in Regno non vigeat: denique ut numerus verorum Hungarorum, in ipsa Hungaria, vix quartam populi partem efficiat. Accessere complures, quas postea Hungari Imperio suo adjecerunt Provinciae, omnes a diversis ab Hungarico labio populis habitatae, quas Hungari, Romanorum more, in formam Provinciae non redigebant, sed suis Legibus, suis institutis, suo Idiomate uti permissas, Societatis tantum vinculo adstringere solebant.” A *Declaratio* szövegét az elektronikus kiadás alapján idézem: <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.360:4.croala>, letöltés ideje 2016. szeptember 22. Vö. még: MISKOLCZY Gyula, *A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában*, I (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1927), 427–429.

48 László GÁLDI, „L'influence de la civilisation hongroise sur l'activité scientifique des Roumains de Transylvanie”, *Revue d'Histoire Comparée* 1 (1943): 45–89, 78–79.

kiadásában megjelent: 1735. Oláh Miklós műve a 18. századi végi román történetírók (Samuil Micu-Klein, Gheorghe Șincai, Ion Budai-Deleanu) számára alapforrássá vált. Ráadásul a *Hungaria* 1763. évi második kiadásban a sajtó alá rendező, Kollár Ádám egy olyan megjegyzést illesztett be, mely hosszú időre érvet szolgáltatott azoknak, akik a népességszámot nemcsak a politikai jogok követelése, hanem az ország hivatalos nyelvének kérdése ügyében is érvként használták. Kollár elhíresült megjegyzése – miszerint mivel csak kevés olyan hely van Magyarországon, ahol a lakosság csak a magyar nyelvet használja, azért félő, hogy a kunok nyelvéhez hasonlóan a magyar is végleg eltűnik – August Ludwig Schlözernek és Herdernek köszönhetően futott be nagy karriert. Érdekes módon a román értelmiségiek és történetírók a létszámfölelynt csak a politikai jogok követelése terén használták érvként, az ország hivatalos nyelve körüli vitában nem. Holott Izdenczy Józseftől Mednyánszky Alajosig többen is a magyarok csekély létszámával érveltek a magyar nyelv bevezetése ellen.⁴⁹ Némileg eltérnek ettől az iránytól a 19. század első felében a horvát értelmiségiek és országgyűlési követek. Antun Mihanović (1796–1861) *Szózat a hazához az anyanyelven való írás hasznosságáról* (Bécs, 1815) című művében az anyanyelv mellett érvelt, mert mindenki könnyebben ír és beszél saját anyanyelvén, így a tudományt és a műveltséget is könnyebben sajátítja el. Janko Drašković a magyar országgyűlésre készülő horvát követeknek 1832-ben írt *Disszertációjában* azt javasolta, hogy a Magyar Királyság minden népe használja saját anyanyelvét, de az ország egységének megőrzése érdekében „azok a törvényszékek, melyek koronánk összes népének közös igénye szerint ítéleznek, deák, azaz latin nyelven, miként ezidáig kell hogy vezetessenek”.⁵⁰

Anonymus alapján a *Supplex* azt állította, hogy Töhötöm legyőzte Erdélyben a románok vezérért, Gelut, aki maga is elesett a csatatéren. De ezek után az erdélyi románok nem mint legyőzöttek kerültek a magyarok uralma alá, hanem ők mint Erdély őslakosai fogadták be a magyarokat, saját akaratukból Töhötömöt választva meg új vezérüknek. Ezzel a szerződéssel biztosították egymás számára a concivilitást, és mindkét nemzet Erdélyben egyenlő (regnicolaris) jogokkal rendelkezett. Ez a *Pacta conventa* mindkét fél nagy öröme és meglegedésére szolgált.⁵¹ Azt a törést, mely az

49 SZEKFŰ, *Iratok...*, 41–45; MARGÓCSY István, A magyar nyelv státusa a XVIII. század második felében, in *Folytonosság vagy fordulat?: A felvilágosodás kutatásának időszerű kérdései*, szerk. DEBRECZENI Attila, Csokonai Könyvtár 8 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1996), 251–259. A Kollár–Schlözer–Herder-féle jóslat hatalmas irodalmából a legfontosabbak: DÜMMERTH Dezső, „Történetkutatás és nyelvkérdés a magyar–Habsburg viszony tükrében: Kollár Ádám működése”, *Filológiai Közöny* 12 (1966): 391–403; SZELESTEI NAGY László, „A 18. századi tudós világ III. Kollár Ádám, Tersztyánszky Dániel és a magyarországi tudós társaság ügye (1763–1776)”, *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 25 (1981): 415–447; BÍRÓ Ferenc, *A nemzethalál árnya a XVIII. századvég és a XIX. századelő magyar irodalmában* (Pécs: Pro Pannonia, 2012); HITES Sándor, „Herder hamis próféta.’ Kazinczy és a nyelvhalál”, in *Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila és GÖNCZY Monika (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010), 22–31.

50 LUKÁCS István és KÁLECZ–SIMON Orsolya, kiad., ford., *Az illír mozgalom: A horvát nemzeti megújulás kordokumentumai* (Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, 2013), 35. Mihanović *Szózata* uo., 21–27.

51 PRODAN, *Supplex...*, 544, 548. Alaposabb elemzés nélkül többen is felvetették, hogy a horvát *Pacta conventa*t és a románok szerződését Töhötömmel a felvilágosodás hatására a 18. század végén egyfajta

erdélyi középkori románság fejlődésében következett be – az eredetileg a székely és a szász *natio*hoz hasonló kiváltságokat élvező románság miért nem vált ugyanolyan szabad és bevett rendi nemzetté, mint a többi –, a *Supplex* az idők igazságtalanságával magyarázta: „Omnis igitur moderna tristis Valachorum in Transylvania sors *non legibus, sed iniuriae temporum debetur*.”⁵² (Kiemelés N. L.). A *Supplex* szerzői szerint a 17. századi erdélyi törvénykönyvek (*Approbata* és *Compilata constitutiones*, 1653) megalkotásáig a románok államnemzeti jogait semmi sem korlátozta, és ekkor is csak a „compiler” hanyagságából vagy tévedésből (*concludi ergo debat errare solum vel incuria compilerum*)⁵³ kerülhettek be a törvénykönyvek szövegébe azok a passzusok, melyek kimondták, hogy a románok nem alkotnak rendi nemzetet, és vallásuk nem bevett vallás. A *Supplex* szerzői fájjalják ugyan, hogy a román nemzet nem *status* és *natio*, de nem kéri negyedik natióként való elismerését, hiszen a román nemesek mindig is részesei voltak a három bevett natióknak. Nemességüket még a magyarok bejövetele előtt Erdélyben uralkodó román fejedelmektől kapták (ilyen volt a már említett Gelu is). Mi más ez, mint a horvát *Pacta conventa* átvétele? Ahogyan a horvátok Kálmánt választották királyukká, ugyanúgy választották meg uralkodójuknak a románok Töhötömöt. Ahogy a horvát nemesek megőrizték ezáltal a horvát királyoktól kapott nemességüket és jogaikat, ugyanúgy a románok is, akiknek jogaikat később nem megtagadták, hanem csak megnehezítették azok gyakorlását. Ezért nem kérnek új jogokat, csak a régiek visszaállítását: *per clementiam Majestatis Vestrae sacratissimae rediviva natio valachica ad usum omnium jurium civilium et regnicolarium reponatur*.⁵⁴

A latin nyelvű román történeti irodalom

A *Supplex*szel a románok közjogi értelemben nem léptek előre semmit. Az erdélyi rendeket nem hatotta meg az ősiség és a számbeli fölény, ahogy a gyenge lábakon álló Töhötöm-féle szerződéselmélet sem. Ennek még annyi alapja sem volt, mint a horvát *Pacta conventa*nak, melynek legalább megvolt a szövege. Igaz, Tamás spalatói érsek 13. században írt krónikájába csak egy évszázad múltán toldották be. A románoknak Töhötömmel kötött szerződése viszont merő fikció volt.

A legnagyobb vihart a szászok körében kavarta a *Supplex*. Nyilvánvalóan azért, mert Királyföldön és a szász székekben nagyobb számban éltek a románok, mint a székely székekben és a vármegyék területén. A brassói származású Joseph Karl Eder

---

rousseau-i „társadalmi szerződésésként” értelmezték a kortársak. Erre konkrét filológiai adat azonban (legalábbis a *Supplex* esetében) nincs. A további kutatásoknak kell majd kideríteni azt, hogy mennyire van szó ebben az esetben Rousseau hatásáról, és mennyire egyszerűen a középkori közjogi elmélet továbbéléséről. Vö. KOSÁRY Domokos, *Újjáépítés és polgárosodás 1711–186: Magyarok Európában*, III, szerk. GLATZ Ferenc (Budapest: Háttér Kiadó, 1990), 130; SOKCSEVICS, *Horvátország...*, 252–253; PRODAN, *Supplex...*, 492.

52 PRODAN, *Supplex...*, 550.

53 Uo., 548.

54 Uo., 555.

(1760–1810) még az erdélyi országgyűlés alatt megjelentette nyomtatásban a *Supplexet*, terjedelmes és csípős kritikai észrevételeket fűzve hozzá.⁵⁵ Eder nemcsak a *Supplex* gyenge lábakon álló, közjogi érvelését cáfolta, hanem az erdélyi románok történetére vonatkozó nézeteit is. Ezzel a románokat a legérzékenyebb pontjukon támadta meg. Azt állította ugyanis, hogy a románok nem lehetnek Erdély őslakosai, mert a római telepéseket Aurelianus császár Daciából a Dunától délre fekvő Moesia provinciába telepítette át. A románok ősei onnan csak a magyarok és szászok betelepülése után vándoroltak be Erdélybe.⁵⁶ Az erdélyi románok Moesiából való bevándorlásának ötlete nem Edertől származott. Johann Thunmann (1746–1778) és Benkő József (1740–1814) néhány elejtett megjegyzése után elsőként Franz Joseph Sulzer fejtette ki azt részletesebben már tíz évvel korábban.⁵⁷ A svájci származású Sulzer a császári hadsereg tisztjeként az 1770-es években az erdélyi Szászrégenben állomásozott. 1776-ban Alexandru Ipsilanti havasalföldi fejedelem (1774–1782) felkérte, hogy Bukarestben alapítson jogi akadémiát. Jól ismerte tehát nemcsak az erdélyi, hanem a havaselvi román politikai és értelmiségi réteget is.⁵⁸

Közben a disputa kezdett hitvita jelleget ölteni. A felek makacsul hajtogatták igazukat, és így próbáltak hinni benne, miközben igyekeztek az ellenfelet személyükben támadni. A már említett Şincai, például az Eder kritikájára írt kéziratban maradt válaszában (*Responsum ad Josephi Caroli Eder in Supplicem Libellum Valachorum Transylvaniae iuxta numeros ab ipso positos*) Sulzerről azt állította, hogy hibbant, aki csak bosszúból írt a románok ellen, mert Havasalföldön nem kapott tőlük semmilyen hivatalt.⁵⁹ Az igaz, hogy Sulzer amolyan kalandor típusú katona-értelmiségi volt. 1779-ben Pray György segítségével próbált állást szerezni a budai egyetemen. Ez Sulzer saját beszámolója szerint azért nem sikerült, mert felesége ortodox román volt. Később azzal is beérte volna, ha Benkő József valamelyik erdélyi arisztokratánál szerez neki házi-tanítói állást. Mivel erre sem nyílt alkalom, kénytelen volt Havasalföldön maradni, s Piteşti városában halt meg 1791-ben.⁶⁰

A vita eldöntésére a szászok a göttingai professzort, August Ludwig Schlözert kérték fel. Schlözer 1791-ben a *Staatsanzeigen* című folyóiratban közölt röpké megjegyzésében felvetette azt a hipotézist, miszerint a román nép a Dunától délre alakult ki. Ezért joggal bíztak a szászok abban, hogy Schlözer az ő nézeteiket fogja majd népszerűsíteni. Schlözer végig együtt is működött az erdélyi szászokkal (főként Johann Filtsch-csel, Samuel von Bruckenthallal és Friedrich von Rosenfelddel) könyvének írása közben,

55 *Supplex Libellus Valachorum Transylvaniae cum notis historico-critici I. C. E. civis transylvani*, Claudiopoli, 1791.

56 *Supplex Libellus...*, 10–11.

57 Franz Joseph SULZER, *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: der Wallachei, Moldau und Bessarabiens*, Bd. II (Wien: Gräffer, 1781), 4–35.

58 Sulzerről legújabbban: Petre IONESCU, „Interferențe culturale în epoca luministă: Franz Joseph Sulzer”, *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica* 6, 1. sz. (2002): 113–118.

59 PRODAN, *Supplex...*, 101.

60 Sulzer levele Benkő Józsefnek, Bécs, 1779. nov. 8., *Benkő József levelezése*, gyűjt., jegyz. SZABÓ György és TARNAI Andor, Magyarországi tudósok levelezése 1 (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet, 1988), 90–92.

ám korábbi nézetét némiképp megváltoztatva a románokat tette meg Erdély legrégebbi lakóinak.⁶¹ Schlözer egyébként nem a szászok, inkább az erdélyi magyarok önértetébe gázolt bele, annak ellenére, hogy szász levelezőpartnerei ettől óva intették.⁶² Schlözer azt állította ugyanis, hogy Erdély területén a honfoglalás idejében a besenyők éltek; a székelyek az ő utódaik. Géza magyar király később azért hívta be a szászokat, hogy a besenyőktől megszerezzék ezt a területet a Magyar Korona számára. Ezért kaptak jogokat és kiváltságokat a szászok a magyar királyoktól. A magyarok viszont csak a székelyek és a szászok után települtek be Erdélybe. Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság több ülésén is foglalkozott Schlözer művével, és Arankának köszönhetően tetemes iratanyag készült el annak cáfolatára, de az végül mégsem jelent meg.⁶³ A későbbiekben Eder mellett a lőcsei származású Johann Christian Engel (1770–1814), az Erdélyi Kancellária fogalmazója is bekapcsolódott a vitába, aki szintén a románok erdélyi kontinuitása ellen érvelt.⁶⁴

A román értelmiségnek nemigen volt alkalma a vitába bekapcsolódni. Ugyan lázas munka indult meg, de a 18. század végén elkészült munkák szinte mindegyike kéziratban maradt. Şincsei mellett Ion Budai-Deleanu (1760–1820) terjedelmes német nyelvű ellen-jegyzetekben (*Widerlegung der zu Klausenburg 1791 über die Vorstellung der walachischen Nation herausgekommenen Noten*) válaszolt Eder *Supplex*-kiadására, de a cenzúra nem engedte azokat megjelentetni.⁶⁵ Ugyanakkor Budai-Deleanu egy latin nyelvű történeti munka megírásába kezdett az erdélyi nemzetek eredetéről. 1791 után egész haláláig írt monumentális munkájában (*De originibus populorum Transylvaniae*) Budai hosszasan foglalkozott a magyarok eredetével is. Legnagyobb tisztelettel Pray Györgyről és Sajnovics Jánosról szólt, és őket követve a magyarok finnugor eredetét hangoztatta. Igen ám, de nem akárhogyan: noha kijelentette, hogy a magyar a finn, a lett és a vogul nyelvekkel rokon, de ugyanakkor azt is hangoztatta, hogy a magyarok egyben a szkíták és a hunok leszármazottai is, mert valójában a finnek és a vogulok is szkíták. Egyszóval az egész finnugor nemzetség a szkítákra vezethető vissza, és semmi közük sincs a törökökhöz. Budai szerint a magyar–török rokonságot csak azért találták

61 Schlözer művének (*Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Göttingen, 1795) keletkezéstörténetéről legújabbban: BÍRÓ Annamária, *Nemzetek Erdélyben: August Ludwig Schlözer és Aranka György vitája*, Erdélyi Tudományos Füzetek 272 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2011), 159–164; Martin PETERS, *Altes Reich und Europa: Der Historiker, Statistiker und Publizist August Ludwig (v.) Schlözer (1735–1809)* (Münster: LIT Verlag, 2005); LAJTAI L. László, „Magyar nemzet vagyok”: *Az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelemkönyvek nemzetdiskurzusa*, *Eszmetörténeti Könyvtár 18* (Budapest: Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely, 2013), 117–118.

62 BÍRÓ A., *Nemzetek...*, 164.

63 DÁVID Péter, „Itt van a’ legvégső óltára Pallásnak”: *Erdélyi tudományos intézmények a XVIII. század végén*, PhD-disszertáció (Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 2009), 141–143: <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/921/>, letöltés: 2017. szeptember 26. Vö. még: BÍRÓ Annamária, „Vita vagy önreprezentáció?” in *Aranka György gyűjteménye I. Az emberarcú intézmény: Tanulmányok Aranka György köréről*, szerk., EGYED Emese, Erdélyi Tudományos Füzetek 249 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2004), 123–146.

64 Ladislau GYÉMÁNT, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790–1848* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986), 60–61.

65 Modern kiadása: Ioan CHINDRIȘ și Niculina IACOB ed., *Ion Budai-Deleanu în mărturii antologice* (Cluj-Napoca: Napoca Star, 2012), 483–501.

ki újabban egyes magyar szerzők, mert szégyellték magukat egy olyan nép (pl. vogul) rokonainak mondani, melyről semmi dicső tettet nem hagytak ránk a históriák – bezeg a bizánci krónikák már a 6. századtól a törökök hírnevét zengték. Budai szerint viszont nincs semmi szégyellni való a finnugor–vogul rokonságban, hiszen igaz ugyan, hogy a krónikákban sehol sem olvasni a finnek és a vogulok híres tetteiről, ám őseik, a szkíták virágzó kultúrárt teremtettek, még Indiával is kereskedtek. Arról meg senki sem tehet, hogy a szkíta-finnek egy része elvándorolt Szkítiából, másik részét pedig idegen népek igázták le. Nem csoda hát, ha a szkíták ezen utódai elvadultak, s hiába keressük náluk őseik harci vitézségét, hiszen a mai görögöknél sem találjuk a régi hellének művészetét és tudományát, ahogy a daciai telepések utódainál sem a rómaiak eleganciáját és kultúráját.⁶⁶

Budai a finneknek a szkíta ősohöz viszonyított elkorcsosulásában a románok történetének párhuzamát látta. Empatikusan viszonyult a magyar értelmiség azon részéhez, mely szégyellte a „halszagú finn rokonságot”, hiszen ez a szégyenérzet a román értelmiség nagy részében is megvolt az antik rómaiaktól való elfajzás miatt. A finn és a román sors párhuzamba állításával Budai azt sugallta a román kortársainak, hogy nem kell szégyenkezniük, mivel az elkorcsosulással a románok nincsenek egyedül, a magyar (és a szász/német/osztrák) vitapartnereinek meg azt, hogy nem kell annyira büszkének lenni a dicső eredetre, mert lám, másokkal is megtörtént ugyanaz az elfajzás, mint velük, románokkal. Egyszóval a szkítáknak is vannak korcs utódai, nemcsak a rómaiaknak, s ahogyan a magyaroknak nem kell szégyenkezniük a szegény finn rokon miatt, úgy a román értelmiségieknek sem népük elkorcsosult római mivolta miatt.

A Lembergben élő Budai művének román kortársai között azonban semmi hatása sem lett, mivel kéziratban maradt.⁶⁷ Ugyanerre a sorsra jutott a 18. század végi másik nagy román történészének, a már említett Samuil Micu-Kleinnak a munkája is. Micu-Klein *Brevis historica notitia originis et progressu nationis Daco-Romanae seu ut quidem barbaro vocabulo appellant Valachorum ab initio usque ad seculum XVIII* (1778) címmel latinul kezdte írni művét, de később románra fordítva négy kötetbe dolgozta át. A teljes latin változat a mai napig kiadatlan. Samuil Micu-Klein a románok latin eredetét bizonyítandó történetüket Trója elestével kezdte. Ugyanakkor igazi Hungarus-tudatú értelmiségként úgy vélte, hogy az összes románt a Magyar Korona jogán az osztrák ház fennhatósága alá kellene vonni, és az egész románsággal el kellene fogadtatni a kato-

66 Ion BUDAI-DELEANU, *De originibus populorum Transylvaniae: Despre originile popoarelor din Transilvania*, I, ed. de Ladislau GYÉMÁNT (București: Editura Enciclopedică, 1991), 232–234.

67 Budai bécsi tanulmányainak befejezése után 1787-ben ment Lembergbe, ahol egészen haláláig (1820) maradt. Előbb bírósági titkár, majd ülnök lett. Egy örmény származású lengyel nőt vett feleségül. Sem Erdélybe, sem Moldvába (habár maga a moldvai metropolita kínálta fel neki a jászvásári iskola katedráját) nem volt hajlandó többé visszatérni. Ennek okát csak találgathatjuk. Feltételezésem szerint Budai azért nem tért vissza többé román lakta vidékre, mert Lembergben jól érezte magát. Ott ugyanis nyugodtan a munkának szentelhette életét, alkotói energiáját nem kellett feláldoznia – az Erdélyben és Magyarországon maradt román kortársaihoz hasonlóan – az ideológiai és politikai harcok barikádjain. Minderről részletesebben lásd: MISKOLCZY Ambrus, *Eposz és történelem: A Cigányiász avagy a cigánykép és az önkép megjelenítése a magyar és román irodalomban*, Kisebbségkutatás Könyvek (Budapest: Lucidus Kiadó, 2008), 9–10.

likus uniót.⁶⁸ Gheorghe Șincai a *Responsum* mellett egy másik monumentális történeti munka megírásába fogott. A latinul és románul megírt mű már 1812 februárjában kész volt, de a cenzorhoz csak 1813. júniusában nyújtotta be.⁶⁹ Mártonffy József erdélyi püspök cenzorként azonban nem javasolta a mű kiadását. Kézirata a kolozsvári katolikus líceum könyvtárába került, ahonnan a román változat mégis csak kikerült, és 1844-ben Budán részletek, 1853–1855-ben pedig Jászvásárott a teljes mű megjelenhetett.⁷⁰ A latin változat azonban azóta sem került elő.

A román értelmiségnek csak a 19. század első évtizedére sikerült nyomtatványok révén is bekapcsolódnia a románok latinitásáról és erdélyi kontinuitásáról szóló vitába. A vita ekkor már nem politikai-közjogi, hanem sokkal inkább értelmiségi síkon folyt. Nem a románok elvesztett jogaiért indultak harcba a résztvevők, hanem azért, hogy az erdélyi románokról kialakult negatív képet árnyalják. A legnagyobb vihart Schwartzner Martin *Statistik des Königreichs Ungarn* (I–III, Buda, 1798–1811) című műve váltotta ki, melyről Toma Costin, a pesti egyetem joghallgatója magyarul és latinul is kiadott egy-egy cáfolatot: *Észrevételek tekintetes Schwartzner Márton úr Magyarországi statisztikájában az oláhokról tett jegyzésekre* (Pest, 1812); *Discussio Descriptionis valachorum Transylvanorum* (Pest, 1812). A latin változatot Samuil Vulcan (1759–1839) váradai görögkatolikus püspök 385 forintos anyagi támogatásával jelentette meg. A pozsonyi latin nyelvű statisztikai-politikai folyóirat, a *Ephemerides Posonineses* 1812. évi 23. számában elismerő recenziót közölt Costin *Észrevételeiről*. A lap 100 forint ellenében arra is hajlandó lett volna, hogy közölje Costin teljes szövegét. Costin azonban nem tudta kifizetni az összeget.⁷¹

A 19. század első felének legnagyobb hatású történésze kétségkívül Petru Maior volt. Igaz, főművét az *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* ([A dáciai románok története], Buda, 1812; második kiadás: 1834) nem latinul, hanem románul írta. Hatása óriási volt az egész román nyelvterületen. Maiort szintén Schwartzner könyve bőszítette fel, s azért írta meg művét, hogy megvédje a románok becsületét. Nem az ősiség és az elvesztett jogok visszakövetelése volt a legfőbb célja, hanem az, hogy bemutassa: az erdélyi románok sem alábbvalók más nemzeteknél, s ugyanolyan értékes tagjai az országnak, mint a magyarok vagy a szászok. Maior nem véletlenül szánta a román célközönségnek művét. Az előszóban ugyanis azt állította, hogy azért írta meg könyvét, hogy segítse az erdélyi románokat abban, hogy hű alattvalói

68 „Quid si Marmatiam [...] quid si districtum Bihariensem, Satmariensem, Hevesiensem, Aradiensem, Bannatum, Moldaviae, Valachiae et Bulgariae partes ad Coronam Hungariae de jure spectantes, quae atiam cum bono Deo huic imperio Austriae Doms et Deum incessanter oramus, circumspexerimus? Tantam profecto in his Transilvaniam circumjacentibus provinciis gentis Valahicae reperiemus multitudinem, quae caeteros ritus graeci populos ad Domum Austriacam pertinetes copia et numero longe amplius superat.” Idézi I. TÓTH, *Az erdélyi...*, 365.

69 Gheorghe Șincai levele az Egyetemi Nyomdának: Nagyvárad, 1812. febr. 24., in *A budai Egyetemi Nyomda román kiadványainak dokumentumai 1780–1848*, kiad. VERESS Endre és DOMOKOS Sámuel (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982), 211–212.

70 JAKAB Elek, „Adalék Sinkai Gergely György életiratához”, *Századok* 15 (1881): 683–694, 688.

71 Ioan CHINDRIȘ, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene* (Cluj-Napoca: Editura Cartimpex), 2001, 213–224.

legyenek a hazának, kiváltképpen pedig a császárnak, de a helyi uraknak is szót fogadjanak.⁷²

A támadás azonban ezúttal sem magyar, de még csak nem is szász oldalról, hanem egyenesen Bécsből jött. A szlovén származású Jernej (Bartolomeus) Kopitar (1780–1844) bécsi császári könyvtáros, az illírismus egyik jeles képviselője illetve kritikáival Maior könyvét. Kopitar nyelvészeti érvekkel igyekezett bizonyítani azt, hogy a román nem lehet a daciai latin közvetlen folytatója. Számos olyan jellegzetessége van a románnak – írta –, melyek a többi újlatin nyelvben nincsenek meg. Ilyen például a hátravetett névelő. Mivel az albánban és bolgárban is így használják a névelőt, Kopitar amellet érvelt, hogy a román nyelv az őslakosok (dákok, trákok), a római telepések és a szlávok keveredéséből alakult ki. Mivel a régi román irodalom nagy része szláv nyelvű, és a román szövegeket is cirill betűkkel írták, sem a szláv eredetű szavakat, sem a cirill betűs írást nem kell száműzni a román kultúrából.⁷³

Maior gyorsan elkészült válaszával, habár Kopitar német szövegét a gyulai származású Moise Nicoara (1784–1861) fordította le számára, s a választ is eredetileg románul írta meg, majd valaki latinra fordította: *Animadversiones in recensionem historiae: De origine Valachorum in Dacia* (Buda, 1814).⁷⁴ Maior igazából a polémiához értett, a nyelvészethez nem – legalábbis azon a szinten, mint Kopitar. Ezért azzal érvelt, hogy a román nyelvnek a többi újlatin nyelvtől eltérő jellegzetességei azzal magyarázhatók, hogy a román nyelv nem a klasszikus, hanem a népi latinból alakult ki, melyben ezek a változások már megvoltak. A cirill betűk ügyében pedig egy régi, de megalapozatlan legendát elevenített fel a moldvai történetíró, Dimitrie Cantemir (1673–1723) alapján. *Descriptio Moldaviae* című művében Cantemir azt írta, hogy a románok 1437-ig a latin ábécét használták, de ekkor a moldvai vajda megijedvén, hogy a firenzei zsinat uniós törekvéseinek hatására alattvalói át fognak térni a katolikus vallásra, az összes latin betűs iratot elégettette, és a cirill betűs írást tette kötelezővé. Kopitar levélben válaszolt Maiornak, aki replikaként egy újabb brosúrát jelentetett meg latinul. Kopitar azt is recenzálta, mire Maior egy újabb latin röpiratot publikált. Kopitar azonban arra már nem válaszolt, és a vita így abbamaradt.⁷⁵

72 Petru MAIOR, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia* (Buda: Crăiască Tipografia a Universității, 1812), 3.

73 Bartolomeus KOPITAR, „Walachische Literatur”, *Wiener allgemeine Literaturzeitung* 1 (1813): 1551. Újrakidava: *Bartolomeus Kopitars Kleinere Schriften: Sprachwissenschaftlichen, geschichtlichen, ethnographischen und rechtshistorischen Inhalts*, Herausg. von Franz MIKLOSICH (Wien: Friedrich Beck's Universität Buchhandlung, 1857), 230.

74 Vasile MANGRA, „Moise Nicoară”, *Tribuna*, 1908. január 1/14., 4.

75 Maior brosúrái: *Reflexiones in responsum domini recensentis Viennensis* (Pest: Trattner, 1815); *Reflexiones in responsum recensentis Vienensis in recensionem Historiae Valachorum in Dacia* (Buda: Crăiască Tipografia a Universității, 1816).

Magyar–román együttműködés a forradalom előestéjén

Kissé talán meglepő, hogy az erdélyi románok ősiségéről és jogairól folyó vitába a 18–19. század fordulóján, csaknem fél évszázadon át (1780–1830) nem kapcsolódtak be magyar értelmiségiek. A *Supplexre* egyetlen magyar szerző, a kolozsvári piarista tanár Bolla Márton (1751–1831) írt cáfolatot, *Dissertatio de Valachis qui Transylvania incolunt* (1791), de ez kéziratban maradt.⁷⁶ Bolla azt állította, hogy a románok nem latin, hanem hun–bolgár származásúak. Habár ezt az elméletet Bolla tankönyvébe is felvette (*Primae lineae historiae universalis in usum studiosae juventutis Claudiopolitanae*, vol. 1–3, Claudiopoli, 1798–1799), nagy népszerűsége nem tehetett szert, mert magyar kortársai jórészt elfogadták a románok erdélyi kontinuitását. Így például Huszti András, Ercsei Dániel a debreceni kollégium tanára, vagy a korszak leghíresebb történészprofesszora a pesti egyetemről, Horváth Mihály.⁷⁷ Olyanok is akadtak, akik még a *Supplex* érvelésével is egyetértettek, s elfogadták azt, hogy a magyarok bejövetele előtt az erdélyi románok saját fejedelmeiktől már jogokat és nemességet kaptak, azokat pedig a Töhötömmel kötött szerződés alapján meg is őrizhették. Aranka György például óvatosságra intette a románok latin eredtét és nemesi jogait kétségbe vonó Bollát. Aranka csak a Kárpátokon túlról később bevándorolt románok nemesi jogait tagadta, de az erdélyi őshonos románokét nem. Az 1796-ban készült *Az erdélyi oláhokról* című értekezésében az erdélyi románokat három társadalmi csoportra osztotta:

Azt kérdem attól, aki Erdélyt esmeri, akár magyar, akár oláh, akár más nemzetbeli légyen: hogy Erdélyben hányféle oláh vagyon? Nem igaz-e az, hogy Erdélyben vagyon jött-ment idegen, a szomszéd oláh országokból jött vándor oláhság egy felől; más felől vagyon rész szerént magyar nemességgel és szabadsággal bíró vármegyebeli nemesség, rész szerént pedig eredeti boér nemességből álló oláhság, az ő parasztjaival együtt, mint a Fogaras földi nemesség és boárság.⁷⁸

Ez utóbbiak semmiben sem különböznek Erdély más rendjeitől és nemeseitől. Ők a Töhötömmel kötött szövetség alapján ugyanolyan kiváltságokkal és jogokkal rendelkeznek, mint a magyarok, a székelyek vagy a szászok:

76 Modern kiadása: Bolla Márton, *Az oláhok eredetük szerint hun-bolgárok*, kiad. ZAJTI Ferenc (Budapest: Stadium Sajtóvállalat RT, 1931), 102.

77 HUSZTI András, *Ő és Új Dácia* (Bécs: 1791), 15–16, 135–137; ERCSEI Dániel, *Statistica* (Debrecen: 1814), 114; HORVÁTH Mihály, *Historia Ungariae politica*, pars. I. (Vienae: 1786), 59–60; UŐ, *Statistica regni Hungariae* (Posoniae: 1802), 53, 73–75.

78 Kolozsvári Nemzeti Levéltár, Col. Aranka, Nr. 88. fol. 8r. Az Aranka-gyűjteményben fennmaradt román tárgyú jegyzetek azt bizonyítják, hogy Aranka külön könyvet szeretett volna írni a románokról. Ebből a következő fejezetek készültek el: *Az Oláh nemzetségről* (azaz Oláh Miklós esztergomi érsek nemzetségéről), *A Hunyadi nemzetségről* (ez 1811-ben meg is jelent), *Az erdélyi kenézségekről*, *Az erdélyi oláhokról*.

Veszem fel másodszer a vármegyékben való oláh nemességet. Hol vette ez magát Erdélyben? Ha valaki azt gondolná, hogy ezek a fenn említett sohonnai jött-ment emberekhez hasonlók, s vélek egyarányú rendű oláhok volnának, igen nagyon hibáznék. Ilyenek Közép Szolnok, Kolozs, Torda, Doboka, Hunyad vármegyék főképpen, s Kővár vidéke teljesen. Ezek ugyan az idők folytához képest, az Tuhutumtól fogva máig vévén különböző rendűek, de nemesek [...] mindenik közülük olyan nemes volt, mint a magyar nemes ember, olyan igazsággal bírt a polgári társaságban [mint a magyar], ugyanazon törvénnyel s igazságokkal élt [mint a magyar]. [...] Ezekről különbözik a fogarasi nép. Földe az erdélyi Magyar, Székely és Szász földektől mindenkor megkülönböztetett föld volt, tisztán Oláhok földének nevezetett. [...] Ez a föld Tuhutumtól az ő véle szövetségre lépett népnek szakasztott föld volt, mely a magyarok között elegyedni nem akart [...], különben, mint szövetséges társok [a magyaroknak] az ő régi szokásaik, és szabadságaik szerént élhetnek.⁷⁹

Perecsényi Nagy László (1771–1827) Bihar, majd Arad megyei hivatalnok szintén teljesen a *Supplex* szellemében írt a románokról:

Megérdemli ezen nemzet, élő emberi társaink az ő róla való emlékezetet mind azért, hogy nálunk a két hazában milliómnyi számot felül haladják – mind pedig, hogy édes itthonosaink letelepedésétől ólta mindig velünk egyet értő polgártársaink, és szabadságainkban, hadainkban, viszontagságainkban mindenütt helytállván, velünk osztózkodtak.⁸⁰

Perecsényi Nagy egyébként a latin nyelvnek is nagy híve volt. 1818. április 7-én ezt írta Fejér Györgynek: „tavaly is mondám én Trattner úrnak [Trattner János Tamás pesti nyomdásznak], hogy a hazai deák jelességeket, mint constitutionalis egyik nyelvnek néha-néhára való remekjeit ki nem lehet innét – a fordításokkal együtt – rekeszteni.”⁸¹

Úgy tűnik tehát, hogy a deákos műveltségű magyar kis- és középnemesek, a román értelmiség latinista mozgalmában saját rendi felfogásának megerősítését látta. A román értelmiség a „minden óság mellett vakul kardot kötő magyarjainkkal” szimpatizálhatott, akik „anyanyelvünket a közdolgok folytatására alkalmatlannak vitatván, vissza fogják kívánni a deák nyelvet, melyet szintén oly rosszul beszélnek, de

79 Uo. 8r–9v.

80 Perecsényi levele Fejér Györgyhöz 1818. április 12. Borosjenő, OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 13, 116r. Perecsényinek a románokról szóló értekezéseit, amelyeket a szerző a *Tudományos Gyűjtemény* számára küldött meg, de mégsem kerültek publikálásra, kiadta: MISKOLCZY Ambrus, „Perecsényi Nagy László cikkei a románokról”, *Europa–Balcanica–Danubiana–Carpathica, az ELTE BTK Román Filológiai Tanszékének Évkönyve* 3 (1998): 299–329.

81 Perecsényi levele Fejér Györgyhöz 1818. április 12. Borosjenő, OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 13, 118v. Perecsényi itt elsősorban a latinul verselgető nemesi értelmiség érdekében emelt szót, jóllehet a legfontosabb irodalmi művek ekkor már magyar nyelven születnek. A korabeli újlatin költészetről lásd: SZÖRÉNYI László, *Memoria Hungarorum: Tanulmányok a régi magyar irodalomról* (Budapest: Balassi Kiadó, 1996), 174–199. A latin nyelvű közköltészetéről lásd: CSÖRSZ, *Közköltészet a többnyelvű...*

amelynek mesterszavait szajkómódra megtanulták”.⁸² A magyar nemesség tehát a rendi-nemesi tőkét (gazdasági politikai előnyeit) próbálta meg jól működő kulturális tőkévé átváltani, mivel ekkorra a műveltség, a tudás önmagában is értéként jelent meg. Ugyanakkor román részről a 19. század elejére a Bécs felől jövő gazdasági, politikai és oktatásügyi reformoknak köszönhetően kitermelődött egy elég jelentős román értelmiségi réteg, még akkor is, ha az nem a rendiség által biztosított előnyökkel indult. Erdélyben a magyar felvilágosodás általános konvertálási stratégiáját követve ez a román értelmiség az időközben megszerzett kulturális előnyeit igyekezett politikai és társadalmi előnyökké konvertálni.

A két ellentétes irányú konvertálási stratégia találkozása a 19. század elejére széles körű magyar–román kulturális együttműködést biztosított. Íme, erre csak egy példa az Erdélyi Iskola reprezentáns történetét, Gheorghe Șincait Benkő József, Cornides Dániel, Kovachich Márton György, Katona István, Tertina Mihály, valamint a Wass grófok segítették munkájában. 1805-ben Șincai román bukolikus verset írt József nádor (1776–1847) névnapjára, melyben Széchényi Ferencről és az általa alapított Nemzeti Múzeumról is laudatiót mondott.⁸³ Különösen érdekes Gheorghe Șincai és a váradai literátorok közti kapcsolat. E kör magyar tagjai, elsősorban Perecsényi Nagy László és Tertina Mihály, a patriarchális nemesi nacionalizmus⁸⁴ zászlóvivői, ugyanakkor a neolatin irodalom lelkes művelői voltak. Tertina Mihály⁸⁵ 1750-ben született Eperjesen. Innen Miskolcra, majd Nagyváradra ment, ahol kezdetben szintén gimnáziumi tanár, később pedig igazgató-helyettes. Közben 1790 áprilisától októberéig a korszak egyik legfontosabb latin nyelvű folyóiratát, az *Ephemerides Budensem* szerkesztette.⁸⁶ 1791-ben a pesti egyetem esztétikai tanszékére pályázott sikertelenül, de így is számos külföldi (a göttingeni, erlangeni, jénai, római stb.) tudományos társaság tagjai közé választotta. Európai hírnevét az is növelte, hogy 1803-ban Antonio Canova (1757–1822) Napóleon-szobormodelljének elkészültekor egy négyszáz hexameterből álló latin költeményben dicsőítette a későbbi francia császárt. A *Carmen de Napoleonis Bonaparte marmorea statua* 1803-ban Pozsonyban nyomtatásban is megjelent.⁸⁷ Șincai személyesen vitte a nyomtatványt Budára, ahonnan 1804. március 14-én adta fel a bécsi francia követnek.⁸⁸ A költemény el is jutott Napóleonhoz. A császár nevében Charles-Maurice

82 Kisfaludy Sándor levele Nagy Józsefhez, 1806. szeptember 17. Idézi: CSETRI Elek, *Egység vagy különbözőség: Nyelv és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990), 37–38.

83 *Onomasticon serenissimi hereditari principis regii archiducis Austriae et Regni Hungariae palatini Iosephi* (Buda: 1805), 47–57.

84 Miskolczy Ambrus illette őket ezzel a jelzővel: MISKOLCZY, *Perecsényi...*, 306.

85 Életművéről és a Napóleonhoz szóló ódájáról legújabban Tóth Sándor Attila írt, műve azonban csak fenntartásokkal használható: TÓTH Sándor Attila, *Canova, Napóleon – és Tertina Mihály* (Szeged: Gradus ad Parnassum, 2007).

86 BALOGH Piroska és SZILÁGYI Márton, „...quibus Linguae Hungaricae propagatio cordi est.» Az *Ephemerides Budenes* a magyar nyelvhasználat kérdéséről” in *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből...*, 23–71.

87 A verstről lásd: SZÖRÉNYI, *Memoria...*, 197–198.

88 CHINDRIȘ, *Cultura și societate...*, 181–182

de Talleyrand (1754–1838) külügyminiszter válaszolt a bécsi nagykövetnek, aki megküldte a levelet Tertinának. Tertina költeményét és Talleyrand levelét Perecsényi Nagy László az *Orodias* (Várad, 1804) című kötetében újból kiadta.

Az *Orodias* a 19. század eleji magyarországi és erdélyi neolatin költészet antológiája. Perecsényi levélben keresett fel minden magyarországi és erdélyi tudóst, akiről azt gyanította, hogy latinul versel, s arra kérte őket, hogy küldjenek verset a készülő kötet számára. Érkeztek is szép számmal a művek, melyek főleg személyeket (Széchényi Ferenc, Festetics György stb.) és intézményeket (Nemzeti Múzeum, Georgikon) magasztaltak. A *Coronis* fejezetcím alatt huszonhat olyan verset számolhatunk össze, melyet Tertina Napóleont magasztaló költeményére írtak, olyanok mint Nedeczky Elek jezsuita plébános, Valla Jácint, az Árkádia Akadémia tagja, vagy Vályi Nagy Ferenc sárospataki tanár. Şincai az *Orodias* előkészületei közben épp Váradon tartózkodott. Így került be az ő költeménye (*Elegia*) is a kötebe. Şincai elégiájának első része önéletrajzi jellegű, második része pedig a magyarországi neolatin költészet laudációja. Tertinát és Perecsényit egyenesen Janus Pannonius magasságába emelte.⁸⁹

Erdélyben a magyar nyelv ügye az 1841–1843. évi országgyűlésen került elő ismét. A románokat leginkább a törvényjavaslatnak a 7. és 8. pontja érintette érzékenyen. Ezekben az állt, hogy az egyesült és nem egyesült román egyház tíz éven belül köteles bevezetni a külső hatóságokkal való levelezésében és belső ügyei intézésében a magyar nyelvet. Emellett a román papoknak is meg kell tanulni magyarul, s tíz év után a görögkatolikus iskolákban a magyart kell a tanítás nyelveként bevezetni.⁹⁰ Az erdélyi románság részéről a tiltakozás egyöntetű volt, habár főleg görögkatolikus környezetben a magyar nyelv használata egyáltalán nem számított kirívó esetnek már addig sem. A kortárs görögkeleti újságíró és történész George Bariţ (1812–1893) szerint a magyar katolikus iskolákban tanult románok a balázsfalvi papnevelésben még a szemináriumokon is magyarul beszéltek egymással. A cirill betűs román könyveket ezek a hallgatók el sem tudták olvasni. Ioan Lemeni püspök elődjét Ioan Bobot magyar nyelvű beszéddel temette el. Papjai gyakran magyar nyelvű beadványokkal keresték meg. Egyes görögkatolikus esperesek az egyházi jegyzőkönyveket is magyarul kezdték vezetni.⁹¹ A gyulafehérvári püspökséggel, valamint az esztergomi érsekséggel azonban még véletlenül sem magyarul, hanem latinul leveleztek a balázsfalvi püspökök.

Ugyanakkor Lemeni komoly erőfeszítéseket tett a cirill betűs román írás kiküszöbölésére is. Elsőként adatott ki latin betűs román liturgikus könyveket (1835). Jellemző azonban, hogy azok a román papok, akik ismerték a latin betűket, még ekkor, a 19. század első felében is jobban tudták használni a magyar helyesírást román szövegek lejegyzésére, mint a román latinisták által gyártott mesterséges latinizáló írást. 1833. november 19-ei körlevelében Lemeni arra utasította a görögkatolikus papokat, hogy a hivatalos levelezést, valamint a jegyzőkönyvek vezetését latin betűs írással intézzék.

89 A vers modern kiadása: CHINDRIŞ, *Cultura și societate...*, 193.

90 SZEKFŰ, *Iratok...*, 523–531.

91 George BARIŢIU, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, vol. I. (Sibiu: Tipografia W. Krafft, 1889), 613–614; Gheorghe BOGDAN-DUICĂ, *Viaţa și ideile lui Simion Bărnuţiu* (Bucureşti: Editura Cultura Naţională, 1924), 49–51.

Sőt, akik nem tudnak latin betűvel írni románul, azokat pappá sem szentelhetik fel. 1846. augusztus 4-ei körlevelében pedig azt kérte, hogy a Guberniumnak küldött román nyelvű iratokat szintén latin betűkkel írják.⁹²

Lemeni saját bevallása szerint nem vett rész az országgyűlésnek azon az ülésén, ahol a magyar nyelvtörvénytervezetet bemutatták és megvitatták. Lépését azzal indokolta, hogy a szászok ellenvetései is merev elutasításban részesültek, őt tehát még csak meg sem hallgatták volna. A balázsfalvi konzisztórium 1842. február 15-én fogalmazta meg tiltakozó levelét a tervezett nyelvtörvény ellen. Ebben azt kérték, hogy a görögkatolikus egyház belső ügyeiben és az oktatásban tarthassa meg a románt, valamint a latint, mint „a románnak édes anyai nyelvét”. A konzisztórium elküldte Lemininek állásfoglalását, aki saját beadványa kíséretében felküldte azt a császárnak. A későbbiekben még kétszer is felírt Marosi Sámuel udvari funkcionáriusnak, hogy kérvénye a császár elé kerüljön. Lemeni ezekben az írásokban a latin nyelvet már nem emlegette. A magyar nyelv hivatalossá tétele ellen nem érvelt, de azt határozottan megtagadta, hogy a görögkatolikus egyház belső ügyeiben és a román iskolákban a magyar legyen a hivatalos nyelv: „De hogy egyházi hivatalos ügyeinkben arra köteleztessünk, hogy magyarul folyjanak, és a balázsfalvi iskolákban azon legyen az oktatás, azt be nem fogadhatjuk s nem kívánhatjuk” – írta Marosinak. A román nyelv mellett azért érvelt, mert Bessenyei szellemében úgy vélte, hogy a nép számára a tudás és a kultúra leginkább saját anyanyelvén keresztül közvetíthető. A magyar nyelv hivatalossá tételétől viszont nem tartott: „Hogy pedig az oláhok magyarul tanulván elmagyarosodjanak csak elméletileg – theoretice – gondolható, tetteleg kivinni, aki Erdélyt ismeri – lehetetlen – mert többen vagyunk, mint összesen a három [magyar, székely, szász] nemzet.”⁹³

Erdélyben az 1847. évi országgyűlésen született meg végül a törvény a magyar nyelv hivatalossá tétele ügyében. Ezzel a törvénnyel a latin nyelv Erdélyben is visszaszorult az iskolák falai közé. A 19. század második felében már egyetlen latin nyelvű művet sem írtak az erdélyi románok. A moldvai és havaselvi filológusok a román nyelvújítást nem a visszalatinosítás által, hanem a többi újlatin nyelvből (főleg olasz és francia) való kölcsönzés útján vélték megvalósíthatónak. A romantikus nacionalizmus hevében a nemzeti nyelvek a latint a románság körében is végképp kiszorították úgy a közügyek intézéséből, mint az irodalomból.

92 Ciprian GHIȘA, *Episcopia greco-catolică de Făgăraș în timpul păstoririi lui Ioan Lemeni (1832–1850)*, vol. II (Cluj-Napoca: Argonaut, 2008), 38–49.

93 Lemeni beadványait és leveleit közli: Coriolan SUCRU, „Protestul din 1842 al Blajului împotriva limbii maghiare”, *Cultura Creștină* 14, 4. sz. (1925): 128–132.